

FILOSOFFERNES PSYKOLOGITRADITION

Stig Dankert Hjort

Artiklen giver et historisk og teoretisk overblik over den filosofisk-psykologiske tradition, som med udgangspunkt i den filosofikumordning, der eksisterede ved danske universiteter i perioden 1675-1971, afgørende kom til at præge fagpsykologiens tidlige udvikling i Danmark. Traditionen inddeles i to kronologiske hovedafsnit med skæringsåret 1882. I dette år udsendte professor i filosofi, Harald Høffding, en indflydelsesrig og internationalt anerkendt lærebog i psykologi. Første hovedafsnit belyser den filosofisk-psykologiske tradition og dens udspring blandt de filosoffer, der grundlagde den danske eksistenstænkning. Andet hovedafsnit tager udgangspunkt i Harald Høffding og dennes indflydelsesrige tanker om en deskriptiv og empirisk anlagt psykologi og belyser udviklingen, indtil traditionens sidste vigtige lærebog i psykologi skrives – i årene 1941-1945 – af professor i filosofi, Jørgen Jørgensen. I et sidste afsnit belyses fagpsykologiens selvstændiggørelse set i forhold til den filosofiske tradition.

Mod slutningen af det 18. århundrede forsøgte psykologiske forskere via oprettelsen af eksperimentelle laboratorier – med den fysiologiske forskning som forbillede – at løsrive psykologien fra tilknytningen til dens filosofiske moderskød. Psykologien skulle være et selvstændigt fag med egne institutioner og egen målsætning. Som det var tilfældet ca. 250 år tidligere med fysikken, var det visionen at udvikle en empirisk videnskab byggende på egne præmisser frigjort fra enhver spekulativ antagelse. I Danmark blev dette imidlertid ikke en hverken hurtig og heller ikke en – efter omstændighederne – ubetinget smertefri proces.

Først og fremmest var filosofernes interesse for den enkeltes sjæleliv nærmest en tradition. Dansk filosofi har simpelthen i sin måske – indtil videre – mest betydningsfulde periode fra oplysningstidens snusfornuftige Ludvig Holberg på vej mod Søren Kierkegaards eksistenstænkning og videre over indflydelsesrige professorer som Harald Høffding og Jørgen

Stig Dankert Hjort er praktiserende psykoanalytiker, mag.art et cand.mag. (filosofi/psykologi).

Jørgensen fået vigtig næring fra psykologiske overvejelser. *Dernæst* havde filosoferne en institutionel forpligtigelse til at varetage undervisningen ved det obligatoriske *filosofikum*, som med skiftende cirkulærer og forordninger eksisterede ved danske universiteter i årene fra 1675-1971. Da faget psykologi fra ældre tid indgik som en naturlig del af pensum, skrev de filosofiske professorer lærebøger i psykologi, som viste deres opfattelse af den tætte forbindelse mellem psykologi og erkendelsesteori. *Sluttelig* mente filosoferne, at udviklingen af eksperimentopsykologien skulle ses som en naturlig udvidelse af den filosofiske psykologi. Man så ingen grund til at ofre en deskriptiv psykologisk tilgang, som også involverede iagttagelse af mennesket i dets udviklings- og kulturmæssige sammenhænge uden for laboratoriernes kunstigt opstillede forsøgssituationer.

På denne måde eksisterede der helt op i 1970'erne en filosofisk psykologitradition knyttet til universitets filosofiundervisning, som – med diverse overlapninger – kørte parallelt med udviklingen af det psykologiske fagstudium. I mit forsøg på at give et indblik i denne i vor tid næsten allerede glemte danske traditions vigtigste personer, værker og udløb, vil jeg – ud over den institutionelle tilknytning, som den kom til udtryk ved undervisningen i filosofikum – indledningsvis fremhæve nogle iøjnefaldende træk, som kan fungere som omdrejnings- eller fikspunkter for min præsentation. Derefter vil jeg inddеле den filosofiske psykologitradition i to hovedperioder. Da det især er via filosofen Harald Høffdings mangesidede indsats, at arven fra den første periodes filosofiske psykologi løftes ind i et nyt århundrede og får en nærmest forbilledagtig begrundelse i tidens positivistisk-darwinistiske klædedragt, sættes periodeskellet ved dennes psykologiske hovedværk, *Psykologi i Omrids på grundlag af Erfaring*, som udkom i 1882:

I. *Før 1882*: Perioden går fra begyndelsen af 1800-tallet, hvor Niels Treschow var professor ved Københavns Universitet og skrev den første danske lærebog i psykologi.

II. *Fra 1882*: Perioden har sit idehistoriske udgangspunkt i 1870'erne omkring det moderne gennembrud i litteratur og kulturliv og når et højdepunkt i 1945, hvor filosofernes sidste lærebog i psykologi, *Psykologi på biologisk grundlag*, færdiggøres, hvorefter den langsomt ebber ud.

Sluttelig vil jeg se på:

III. *Fagpsykologiens selvstændiggørelse* som den kommer til udtryk gennem dens to ledende personligheder, Alfred Lehmann og Edgar Rubin, og deres forhold til den filosofiske psykologitradition. Under Rubin sættes de skelsættende markeringer mellem filosofi og psykologi med cand. psych.-

studiets og Dansk Psykologforenings grundlæggelse (henholdsvis i 1944 og 1947).¹

Ved beskæftigelsen med en tradition, der løber et par hundrede år, kan der selvfølgelig vælges forskellige synsvinkler. Først og fremmest er det interessant, at filosofernes psykologi, foruden de ydre formelle undervisningsforpligtelser, også holdes sammen – som en tradition – gennem videreførelsen af nogle *indre og mere substantielle karakteristika* vedrørende bl.a. bestemmelsen af det psykologiske genstandsområde. Sådanne træk kan selvfølgelig anskues på baggrund af psykologiens internationale udvikling, hvor bestemte problemstillinger eller temaer opprioriteres og gennemspilles i forskellige historiske perioder og sammenhænge. Herved ville filosofernes psykologi først og fremmest løseligt kunne bestemmes som en speciel udgave af associationspsykologien med fokus på et dynamisk aspekt – som et overgangsfænomen mellem gammel og nyt. Men det er også muligt at fokusere nærmere på disse træk og – i snævrere forstand – se dem som del af *et særligt paradigme*². Ifølge en sådan synsvinkel materialiserer et givent paradigme sig bl.a. ved nogle vedtagne problemstillinger og deres løsning, nogle institutionelle rammer og en given personkreds. Efter at have bestået i en *normalperiode*, hvor der hersker enighed om de givne forudsætninger, viser der sig fænomener, som på en eller anden måde er uforenelige med det vedtagne. Dette kan fx give sig udslag i afvigende synspunkter, hvorved der opstår en *kriseperiode*, og nye alternative paradigmer kan udvikles.

Under alle omstændigheder har jeg i mit forsøg på en præsentation af denne næsten glemte tradition, som den manifesterede sig gennem dens ledende personligheder og de værker, de skrev, forsøgt at fremhæve 4 karakteristiske problemstillinger og deres løsning. Nærmere bestemt hænger disse sammen med opfattelsen af psykologiens genstandsområde samt opprioriteringen af nogle erkendelsesteoretiske problemstillinger i grænseområdet mellem filosofi og psykologi. Ved en vurdering af de enkelte filosofiske psykologers særpræg og retning samt udviklingen af det psykologiske fagområde, har jeg på denne måde specielt hæftet mig ved:

- 1) *Sjæl/legeme problematikken*, hvor traditionen generelt set forsøger – med speciel henvisning til filosofen Spinozas hovedværk *Ethica*³ – at anlægge en identitetsteori (dobbel-aspektteori).

1 Tak til Ole Andkjær Olsen for konstruktive kommentarer til hovedinddelingen af det omfattende materiale.

2 Disse to synsvinkler er selvfølgelig ikke uforenelige, se fx Madsen 1986.

3 *Ethica, more geometrico demonstrata* udgivet posthumt efter Spinozas død i 1677 (dansk udgave med indledning og noter af S.V. Rasmussen, København 1969).

- 2) *Inddelingen af det psykologiske genstandsområde*, hvor traditionen sætter fokus på de tre hovedelementer eller -funktioner: *erkendelse, følelse og vilje*.
- 3) Den associationspsykologiske problemstilling om *forholdet mellem del (element) og helhed (syntese)*, hvor traditionen som hovedtendens vil se *loven om helhed* som mere fundamental end de andre associationslove.
- 4) Den elementpsykologiske udfordring om *de tre funktioners forhold til hinanden*, hvor traditionen i forbindelse med helhedstesens opprioriterer *viljen* som retningsgiver for erkendelse (sansning) og følelse, hvorfor det også bliver muligt at karakterisere den danske filosofiske psykologi som en *dynamisk psykologi*.

I. DEN FILOSOFISKE PSYKOLOGI INDTIL 1882

Igennem flere århundreder har læren om sjælen og de dertil knyttede problemstillinger spillet en betydelig rolle som en naturlig del af filosofien og har endvidere under forskellige navne være anvendt som støttedisciplin ved bl.a. studierne i teologi og jura. Helt op i 1850'erne – umiddelbart førend Theodor Fechner i 1860 gjorde måleprincippet anvendeligt i psykologien – skelnede man fx ved flere universiteter ml. *rational* og *empirisk* psykologi, hvor førstnævnte drejede sig om beskrivelser af emner som fx sjælens almindelige beskaffenhed, dens udødelighed og viljens frihed.

Men interessen for det enkeltes menneskes sjæleliv kommer også tidligt til udtryk i de danske filosofers generelle tilgang til og forståelse af det filosofiske fagområde. Betoningen af eller *sansen for det individuelle og konkrete* kan på denne måde fremhæves som et typisk træk ved det nittende århundredes danske filosofi, og det synes ligefrem muligt at opstille en idéhistorisk tidslinie fra Ludvig Holberg (1684-1754) over Niels Treschow (1751-1833), Frederik Christian Sibbern (1785-1872), Poul Møller (1794-1838) op til Søren Kierkegaard (1813-1855), hvor denne betoning gradvist kommer mere og mere til udfoldelse.⁴ Disse filosofers tankegang står i stadig stigende grad i modsætning til enhver form for idealisme og ligger – i forlængelse af et realistisk grundsyn – erkendelsesteoretisk tæt op ad de engelske empirister, fx John Locke og David Hume. Søren Kierkegaards berømte opgør med *Systemet* kan ud fra denne synsvinkel ses som en kulmination af tanker allerede fremført af professorerne i filosofi, Treschow, Sibbern og Møller. Mens Treschow og Sibbern i overvejende grad er præget af romantikken og oplysningstidens udvik-

4 Se Stybe 1971, 1973 og 1980 samt Holm 1967a.

lingstro, står Kierkegaard i skarp kontrast til dette optimistiske syn på menneskets muligheder. Poul Møller kan placeres som en overgangsskikkelse – midt imellem.⁵

Det er muligvis et specielt træk ved den danske psykologitradition, at dens rødder kan føres tilbage til de samme filosoffer, som grundlagde den moderne eksistenstænkning. Det er i hvert fald – som fremhævet af de fleste, der har skrevet om emnet – i denne periode og blandt disse filosoffer, at vi finder den danske kilde til det, vi i dag forstår ved psykologi. Her begynder den empiriske forskning i menneskets erkendelse, og der skrives modne, gennemtænkte værker om det enkelte menneskes sjæleliv, som igen danner baggrund for en videre udforskning i personlighedens psykologi.

Som allerede fremhævet kan vi endvidere iagttage, hvordan grundlaget for filosofernes psykologitradition lægges gennem opprioriteringen af nogle bestemte løsninger på de fire angivne centrale problemstillinger: Forholdet mellem sjæl og legeme anskues – i sammenhæng med ontologiske udsagn om, hvordan verden i det hele taget er indrettet – ud fra en identitetsteori. Man inddeler – måske især inspireret af filosofen Immanuel Kant⁶ – psykologiens genstandsområde i erkendelse, følelse og vilje.⁷ I modsætning til den engelske og franske empiriske perceptions- og forestillingspsykologis opfattelse af bevidsthedslivet som en *tabula rasa*, hvorpå omverdenen skriver sit indtryk, fokuseres endvidere – som hos de rationalistiske filosoffer – på sjælelivets aktive del i behandlingen af omverdenens impulser samt på Kants tale om forstandens evne til at syntetisere de forskellige sansindtryk. Ligeledes begynder de driftspsykologiske overvejelser sandsynligvis inspireret af filosoferne Thomas Hobbes og Baruch de Spinoza, som begge fremhævede menneskets *selvopholdelsestrang* som grundlæggende lidenskab. Men der er også en klar forbindelse til Arthur Schopenhauers begreb om en universel livsvilje, *Wille zum Leben*.

Periodens hovedrepræsentanter er Niels Treschow, F. C. Sibbern, Poul Møller og Søren Kierkegaard. Mens hverken Møller eller Kierkegaard skriver fagpsykologiske værker, og alligevel står som stærke eksponenter for den anførte idehistoriske linie, kreerede både Treschow og Sibbern indflydelsesrige, psykologiske lærebøger til deres undervisning i filosofi. Både Treschow, som var professor ved Københavns Universitet i tidsrummet fra 1800-1813, og hans afløser Sibbern, der var professor indtil

5 Se fx Stybe 1971 (s. 22).

6 I *Kritik der Urtheilskraft* fra 1793 skriver Kant: *Denn all Seelenvermögen, oder Fähigkeiten, können auf die drei zurückgeführt werden, welche sich nicht ferner seinem gemeinschaftlichem Grunde ableiten lassen: das Erkenntniss-vermögen, das Gefühl der Lust und Unlust und das Begehungsvermögen.* (citeret efter Malantschuk 1980, s. 167).

7 En tredeling som i øvrigt på et tidspunkt er almindelig brugt i de fleste udenlandske psykologibøger.

1870, har undervist i filosofikum efter 1788-ordningen, hvori det om filosofien bl.a. hed, at de studerende ved »den egentlige Philosophiske Prøve« skal »gjøre Reede for den Indsigt, de have erhvervet sig i den Theoretiske og Practiske Philosophie«. Sibbern har endvidere undervist efter flere ordninger: Ved den reviderede kgl. resolution af 16/4 1847 skulle der ved filosofikum undervises et år i fire fag: logik, psykologi, moralfilosofi og filosofiens historie med propædeutik⁸ samt en skriftlig prøve. Det hed bl.a. om universitetets filosofikursus,⁹ som

...kun kunne være på indtrængende Maade at henlede Studenternes Opmærksomhed på den filosofiske Erkendelses Opgave og Betydning i Forhold til den videnskabelige Forskning i Almindelighed, at give en foreløbig Orientering med hensyn til denne Opgaves mere specielle Fremtræden samt endelig, i formel Henseende, at styrke Tænkningen og vænne denne til en selvstændig Udfoldelse i behandlingen af rene Begreber¹⁰.

Ved 1850-ordningen, der varede til 1871, udgik den skriftlige prøve i erkendelse af, at man nok havde gjort prøven for svær, og diciplinerne blev reduceret til: *Propædeutisk indledning til filosofien i almindelig med henblik på filosofiens historiske udvikling, logik og psykologi*. Undervisningen blev sat til 8 timer ugentlig i 2 semestre, og der skulle på baggrund af mundtlige prøver gives en karakter i hvert fag.

Førend jeg går over til at se på de enkelte repræsentanter, vil jeg nævne, at også andre skrev – for perioden – betydningsfulde psykologisk anlagte bøger. Her vil jeg fremhæve retsmedicineren Fr. G. Howitz (1789-1826), som i forbindelse med periodens praktisk-juridiske område med sine erfaringsbetonede og frisindede bidrag til psykologi og retslære blev ophavsmand til en idehistorisk fejde om viljens frihed.¹¹ For det teologiske fagområde vil jeg nævne præsten, den senere biskop, J. P. Mynster (1775-1854). Han skrev flere filosofisk-psykologiske afhandlinger, der bl.a. blev anvendt som lærebøger på seminarier og præsteskolet.¹²

8 Begrebet propædeutik kan oversættes med *forundervisning*. I Tyskland anvendt om et fag, der omfattede elementær logik, psykologi, erkendelsesteori og etik.

9 Som kilde til retningslinierne for filosofikum, har jeg anvendt Blegvad 1976, hvorfra der citeres, hvis intet andet nævnes.

10 I løbet af det nittende århundrede blev begrundelsen for filosofikum i stigende grad præget af et humanistisk dannelsesideal. Filosofikum skulle give en første filosofisk dannelse, hvor den kommende studerende måtte lære at se det valgte fag i en større sammenhæng (»fra oven«) i forhold til dets plads i kultur og menneskeliv og herfor bestå en adgangsprøve til studiepladsen.

11 Bl.a. *Om Afsindighed og Tilregnelse. Et Bidrag til Psychologien og Retslæren*, 1824, se også Holm 1967a (s. 68) samt Stybe 1980.

12 Bl.a. *Bidrag til Læren om Drifterne*, 1827, *Grundrids af den almindelige Psychologie*, 1830, *Om Hukommelsen*, 1849.

1. Det »Ensliges« Filosof: Niels Treschow

Den norsk-fødte Niels Treschow,¹³ som i sine unge dage havde studeret i København, blev i 1803 uventet kaldet til professor i filosofi ved Københavns Universitet. Myndighederne ønskede en modvægt til den romantiske filosofi repræsenteret af den populære Henrik Steffens.¹⁴ I de knap 10 år Treschow fungerede ved universitetet, blev han en anset forelæser og lærer ved filosofikum.¹⁵

Generelt set kan Treschows metafysik, udviklingslære og historiefilosofi ses i forlængelse af tidens spekulative filosofi. Dog afviger hans grundholdning fra den romantiske filosofi på et centralt punkt, nemlig ved *betoningen og sansen for det individuelle*, eller – med et udtryk fra hans egen tankeverden – *det Enslige*. Denne kategori går igennem hele forfattereskabet, men kommer stærkest til udtryk i den mindre afhandling: *Gives der noget begreb eller Idee om enslige Ting. Besvaret med Hensyn til Menneskeværld og Menneskevel*¹⁶. I opgør med begrebsrealismen hos Platon og i sin samtids romantiske filosofi fastslår Treschow bl.a., at det er de enkelte ting, der er genstand for vores sansning, og som konstituerer den ydre virkelighed. Det var Treschows tanke om det enkelte menneskes individualitetsidé, der førte ham ind i de personlighedspsykologiske overvejelser.

Der findes to psykologiske værker fra Treschows hånd. Det første *Kundskab om Mennesket eller Antropologie til Brug for Kathedralskolen i Christiania*¹⁷ er skrevet i årene 1789-1803, mens Treschow var rektor for *Christianias (Oslos) Kathedralskole*. Treschow forsøgte at få menneskekundskab indført i skolens pensum, og værket kan ses som et første udkast til en lærebog i psykologi. Tanker herfra manifesterede sig da – i mere klar form – i den lærebog i psykologi, som Treschow i 1812 lod udgive til sin undervisning på universitetet, *Den menneskelige Natur i Almindelighed, Især dens Aandelige Side*.¹⁸

Treschow diskuterer indledningsvis sjæl-legeme problemet og mener, at antagelsen af et anatomisk forbindelsesled mellem det sjælelige og det fysiske, hvor det fysiske og det sjælelige eventuelt skulle veksle – i lighed med Descartes' koglekirtel, – kun er en tvivlsom hjælpekonstruktion. I stedet går han ind for en *identitetsteori*: Under indtryk af Spinozas *Ethica*

13 Mine kilder til de biografiske oplysninger om Treschow er først og fremmest Christoffersen 1977, Stybe 1976 samt From m.fl. 1980.

14 Treschow var bl.a. kendt for sine omfattende kritiske afhandlinger om Kants filosofi.

15 Universitetets rektor i årene 1807-08.

16 Treschow 1810.

17 Anden forøgede udgave 1803.

18 Af idehistorikeren Svend Erik Stybe fremhævet som *en grundsten, som de senere danske filosofiske psykologer bygger videre på* (Stybe 1980, s. 49).

opfattes det åndelige og det legemlige som to aspekter ved samme substans. Denne substans – som Treschow i sin udviklingsfilosofi lader omfatte verdens, inklusive de levende organismers og menneskehedens udvikling, – har lighed med en dynamisk organisme, og om mennesket hedder det følgelig:

Det hele Menneske kand ... betragtes som et System af Organer eller som et Selskab, der regieres, af en Eneste. (From m.fl. 1980, s. 142 fodnoten).

Egentlig havde Treschow – ifølge tankegangen – tænkt sig at beskrive den menneskelige natur fra både legemlig og åndelig side, men da professoren i fysiologi Michel Skjelderup på samme tid skrev om den legemlige side, handler lærebogen fra 1812 om den åndelig dynamiske side.

Ved bestemmelsen af psykologiens genstandsområde knytter Treschow systematisk an til føromtalte *tredele* af sjælelivet i erkendelse, følelse og vilje, som han muligvis har lært at kende gennem værker skrevet af den danske professor i filosofi, Johann Nicolai Tetens (1736-1807). Tetens, som kan regnes for *Danmarks første eksperimentel-psykolog*, blev aldrig knyttet til Københavns Universitet men virkede i Kiel, hvor han skal have haft en ikke ringe indflydelse på filosofen Kants ideer¹⁹.

Der er grund til at hæfte sig specielt ved Treschows originale beskrivelse af følelseslivet og de enkelte følelsesstilstandes nærmere karakter. Treschow taler om »blandede Følelser«, når »det Behagelige og Ubehagelige deri hvert Øjeblik afvexler« eller som »naar skønne Blomster have en ubehagelig Lugt.« Dog lægger han samtidig vægt på, at den blandede følelse er en tidsmæssigt vekslende følelse, idet »vellyst og smerte kunne ei...indgaa et Slags chemisk Forbindelse.«²⁰ *Viljen* ses som en kraft, der begærer eller afskyr de ting, der fornemmes gennem sanserne. På denne måde er drivkraften til, at viljen går i bestemte retninger, »fornemmelser af Tingenes overensstemmelse eller Strid med vore Kræfter«²¹. Den kognitive bearbejdning spiller derfor en vigtig rolle for Treschow.²² Men han skelner også på helt moderne psykodynamisk facon mellem de oprindelige og de afledede (sekundære) drifter.

Det er endvidere interessant, at Treschow – under inspiration fra bl.a. Wolff²³ – mener, at *loven om helhed* er mere fundamental end de andre

19 Se fx biografi om Tetens i From m.fl. 1980 (s. 138-40).

20 Treschow citeres efter Himmelstrup 1934 (s. 194) samt From m.fl. 1980 (s.143).

21 Citeret efter Stybe 1976.

22 Alle drifter har deres udspring i *dunkle Forestillinger*. (Holm 1967, s. 208).

23 Christian von Wolff (1679-1754), en i samtiden kendt filosof, der i tilslutning til Leibniz udarbejdede et rationalistisk filosofisk system. Wolffs filosofi fik afgørende betydning for udviklingen af den tysk filosofiske terminologi. Bl.a. indførte han ordet 'Begriff' ('begreb').

associationslove. For Treschow besidder hvert enkelt menneske en personlighedskerne, der livet igennem søger at udfolde sig dels i strid og dels i harmoni med omverdenen.

Mens Treschows psykologi kan ses som et led i hans livs- og verdensanskuelsesfilosofi, mener han i videre forstand, at den psykologiske indsigt baseret på en psykologisk antropologi kan være en tjener for mennesket bl.a. inden for pædagogikken, den praktiske religionslære, i lægekunsten, i den almindelige naturlære, for lovkyndigheden og for statskundskaben samt i »de skjønne Videnskabers Theorie« – og dermed selvfølgelig også bidrage som et opdragende led i den dannende virkning, som filosofikum jo tænktes at skulle give.

2. Driften til fuldelig Tilvær: Frederik Christian Sibbern

F. C. Sibbern var elev af Treschow og fik i især i sine manddomsår en betydelig indflydelse gennem sin filosofikumundervisning, der strakte sig over 50 år, samt sine personlige bekendtskaber med bl.a. Grundtvig²⁴, Poul Møller og Søren Kierkegaard. Desværre fortsatte han helt op i sin oldingetid med at undervise og gik langt ud over grænserne for sin egen ydeevne, hvilket gav sig udslag i mange pudsige anekdoter om den *Gamle Sibbern*, der fx – til studenternes udelte fryd – under stærk varme i auditoriet først tog kalot og derefter sin paryk af, mens han i løbet af forelæseringerne gradvist talte mere og mere til sig selv, – ensformigt, abstrakt og verdensfjern. I de sidste års virke var Sibberns syn og høreelse så svækket, at det lykkedes en eksaminand at anbringe en af sine venner som sufflør under et bord, hvorfor Sibbern endelig blev fritaget for både forelæseringer og eksaminationer.²⁵

De psykologiske hovedværker fra Sibberns hånd er del 1 af *Menneskets aandelige Natur og Væsen* fra 1819. Del 2 udkom i 1829 med undertitlen *Psychologisk Pathologie*. I 1843 kom en forkortet og omarbejdet fremstilling af disse bøger under titlen *Psychologie, indledet ved almindelig Biologie, i sammentrængt Fremstilling*, som i de følgende tyve år blev optrykt i nye og stadig reviderede udgaver. Sibbern angiver formålet med sin filosofiske stræben som et forsøg på at ville omfatte Livets Fylde eller Allivet, og indleder følgelig sin psykologi med en kort fremstilling af de biologiske videnskaber. Ved 100-året for Sibberns fødsel i 1885 blev *Psy-*

24 I digtet *Til Sibbern* fra 1811 skriver Grundtvig bl.a.

»Jeg takker dig for hvert et Øjeblik
Som under Skjæmt og Alvorstale gik,
Da Venskabs Engel snoed Vennebaand
af Tvistens som af Enighedens Traade.«

25 Biografiske oplysninger fra Himmelstrup 1934 samt Kallmoes 1946.

chologisk Psychopatologi med forord af sønnen Gabriel Sibbern udgivet i en mindre revideret udgave med undertitlen *Læren om de menneskelige følelser og lidenskaber* og blev på denne måde slået fast som en af de mest interessante dele af den Sibbernske personlighedspsykologi.²⁶ Sibbern har også forsket i det filosofiske grundproblem om forholdet mellem sjæl og legeme og herom i 1849 udgivet *Forholdet mellem Sjæl og Legeme*. Endvidere findes et skønlitterært udtryk for Sibberns personlighedspsykologiske interesse i *Gabrielis' Breve*.

I lighed med Treschow tager Sibbern udgangspunkt i en hypotese, der kan minde om Spinozas dobbelt-aspektteori. Legemet og sindet er sammenhængende, sideordnede virkninger af en fælles samtidigt i begge virkende årsag. Årsagen må forstås som noget dybere virksomt, hvilket hos Sibbern – fremfor Treschows substansbegreb – benævnes *en Leven*. Denne leven konstituerer samtidigt både de legemlige bevægelser og forestillingsaktiviteterne, sådan at der hersker en *korrelation* eller korrespondens mellem menneskelig erfaring (opfattelse) og hændelse.

...det Samme der lever i Bevidstheden, som levendegjør Legemet, ogsaa er Det, der lever i Bevidstheden, og omvendt, at det Samme, som ytrer sig i Bevidstheden, ogsaa er Det, som levende rører sig i Legemet (Sibbern 1849, s. 62).

Dermed nærmer Sibbern sig *en vitalistisk synsvinkel*, idet han definerer *liv som en virken og en stræben*, som kan forstås som *det sjælelige, der virker igennem det legemlige*. I *videste betydning er sjælen* »det i den hele forenede legemlige Leven og Bevidsthedsleven subsisterende levende Væsen«, i *snævrere betydning er sjælen* ensbetydende med det liv, som foregår i bevidstheden, og som er psykologiens genstandsområde.²⁷

Sibbern overtager Treschows tredeling, men går et skridt videre, idet han i pathologien vil behandle »de Tilskyndelser«, der på forskellig måde

fremskynder hos os, hvad der i vor Erkenden, Følen og Villen lægger sig for Dagen og danner det Liv, vi i vor Bevidsthed leve. (Sibbern, 1885, s. 3).

Mens Treschow havde talt om oprindelige og afledede (sekundære) drifter, opfatter Sibbern *driften* som

26 Værket er skrevet som en lærebog i tidens stil, opdelt i paragraffer og med anmærkninger, begrebmæssige definitioner samt med en overskuelig opdeling og rubricering af Sibberns opfattelse af bevidsthedslivets former. På grund af de mange iagttagelser og livskloge betragtninger kan værket sagtens læses i dag, men dog ikke uden besvær, fordi Sibbern har haft en trang til at forme egne begreber – begreber, som ikke har vundet yderligere indpas.

27 Se fx Himmelstrup 1934 (s.107-123).

en af sig selv fremkommende Tilskyndelse i vort Indre, hvorved vi føle os drevne. (ibid., s. 36- 37)

Vi har drifter, fordi livet vil frem i os. Alle drifter har på denne måde alene deres grund i *Livet* og dets *Sigfremarbejden*, *Livets Drift*, den indre tilskyndelse til helhed og sammenhæng, driften til *fuldelig Tilvær*. Drifterne opstår altså af sig selv og er ikke resultatet af nogen overvejelse eller prægning. Enhver drift i mennesket kan ses som en stræben efter at realisere noget (ibid., s. 163). For Sibbern gives der intet livsindhold, uden at det omfattes af en eller anden drift. Der findes derfor et utal af drifter, hvor vi – som hovedinddeling – kan skelne mellem *egoistiske* og *sympatiske* drifter, altså imellem de drifter, der vedrører vores forhold til os selv, og de drifter som vedrører vort forhold til andre (se ibid., s. 4-8). Blandt andet kan nævnes *selvopholdelsesdriften*, *ernæringsdriften*, *ejendomsdriften*, *driften til at finde en virkekreds*, *kald og arbejde*, *driften til rekreation*, *frihedsdriften*, *herskedriften*, *æresdriften*, *den religiøse drift*, *driften til erkendelse*, *til kunstnerisk frembringelse*, *til venskab*, *til elskov*, *til selskab* etc. (ibid., s. 160-264)

For Sibbern består *konflikt* – som hos Spinoza – først og fremmest i *konflikt mellem drifter*: En drift kun kan fortrænges på varig og sund måde ved en anden drift. Den ene drift kan holde den anden nede, og det er, – som Sibbern ser det, – af afgørende betydning for individets hele liv, at der kommer den rette harmoni til veje.²⁸

I modsætning til Treschow, der jo havde afvist at lyst og ulyst skulle kunne smelte sammen, antager Sibbern – i sin gennemgang af følelseslivet – eksistensen af *ambivalens* og skriver bl.a.:

Blandet er Følelsen, naar den baade indeholder noget ubehageligt og noget behageligt, dog ikke saaledes, at disse tvende Fornemmelser veksle, men at de virke i eet til at frembringe en eneste Totalfølelse. (Sibbern 1819, s. 280).

Sibbern arbejder tydeligvis ud fra et *holistisk syn*, hvilket også kommer til udtryk i hans *udviklingstese*. Denne hænger – både m.h.t. til psykologien men også m.h.t. de mere kosmologiske betragtninger – først og fremmest sammen med begrebet om *det sporadiske*²⁹. Med det sporadiske vil Sibbern udtrykke de mange organisationspunkter fra hvilke udviklingen tager sin begyndelse. Menneskets udvikling foregår sporadisk – som en stadig større differentiation i retning af det individuelle. Forskellige sider – vilje (drifter), følelse (affekter) og tanker (forestilling, intellekt) – mødes og indgår i en sam- og vekselvirkning og kæmper sig efterhånden frem til

28 Se også Himmelstrup 1934 (s.163-171).

29 Se fx Malantschuk 1980 (s.162-77) samt 1990 (s.119-26).

en helhed. Tæt knyttet hertil er begrebet *det kollaterale*. Der er nemlig ikke tale om nogen kaotisk udvikling, men derimod om den parallelle bevægelse inden for de forskellige sider. På dette punkt er Sibbern inspireret af Kant.³⁰ Men mens Sibbern anvender denne form for tænkning i både sine generelle livsfilosofiske betragtninger samt i sin psykologi, anvendes den – hos Kant – kun ud fra en logisk-erkendelsesteoretisk interesse.

Sibberns romantisk prægede begreb om et ubevidst (*det biurgiske* som *det Totales*, *Allivets* eller *det Universelles* virken i det enkelte individ) kan i øvrigt få en nutidig iagttager til tænke på C.G. Jungs *det kollektive ubevidste*. Ligeledes kan hans begreb om en tilgrundlæggende livsdrift, som ved hjælp af den vågnende erkendelse søger at føre sjælelivets forskellige sider sammen i en harmonisk struktur eller totalitet, minde om C.G. Jungs begreb om *individuation* – set fx i modsætning til Schopenhauers mere uberegnelige vilje, *Wille zum Leben*, hvis eneste formål jo antages at være videreførelsen af livet på trods af disharmoni og lidelse.

3. Al virksomhed er selvvirksomhed: Poul Martin Møller

Forfatteren til *En dansk students eventyr*, Poul Møller, er i filosofisk og psykologisk henseende mest kendt for sit venskab med Søren Kierkegaard, og den indflydelse hans tanker og personlighed fik på denne. Velkendt er det, at Kierkegaard via sit pseudonym *Vigilius Haufnienses* tilegner sit måske vigtigste psykologiske værk *Begrebet Angest*³¹ til Poul Møller.

Poul Møller blev professor i filosofi ved Københavns Universitet i 1830 men døde allerede i 1838. Han fuldførte aldrig noget samlet filosofisk eller psykologisk arbejde i sin levetid, men fik dog – i 1837 – udgivet et indlæg i debatten efter Hegels død, en afhandling med titlen *Tanker over Muligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed, med Hensyn til den*

30 Kant (jf. Kant 1781 da. udg. 1966 (s. 112-114)) opstillede et skema over kategorier, som bygger på tre begreber, hvor de to begreber danner en syntese ved hjælp af et tredje begreb – en såkaldt kategoritavle, som han regner for en fortegnelse over »alle syntesens rene begreber som a priori hører til forstanden«. Kategoriernes antal i hver klasse er det samme, nemlig tre. Dertil kommer at den tredje kategori overalt dannes ved en forbindelse mellem vedkommende klasses anden og første kategori: Kategorien »Kvantitet« består på denne måde af begreberne »enhed, flerhed og totalitet« og Kant noterer sig: Således er »totalitet« intet andet end flerhed betragtet som enhed... Dette må dog ikke forstås på den måde, at den tredje kategori kun er et afledet begreb og ikke et grundbegreb: Thi forbindelsen mellem det første og det andet begreb med formål at danne det tredje begreb kræver en særlig forstandsakt, der ikke er den samme som den der foretages ved det første eller det andet begreb.

31 Kierkegaard 1844.

nyeste derhen hørende Literatur, hvori han gør sig til talsmand for en lære hvor »baade Guds og Menneskets Personlighed erkjendes i sin fulde Betydning«³².

Specielt var det den manglende forståelse for individualitetens betydning, der fik Møller til at tage afstand fra Hegels filosofi. Kun ad erfaringens vej kan vi lære den individuelle personlighed at kende. En sådan erkendelse kan kun opnås via en slags digterisk intuition og bedst gives videre som tankelyn i poesi og strøtanker:

Strøtanker, som Frugter af Øieblikkets klarere Anskuelse, ere poetiske ved deres aphoristiske Form, ikke videnskabelige. De ere Tænkningens Culminationspuncter – en slags Hermaphroditter, halv Poesi, halv Prosa. (citeret efter Stybe 1980, s. 56).

Med sit krav om *personlig sandhed* indskriver Møller sig i den anførte idehistoriske linie, hvor betoningen af det individuelle og konkrete må gå forud for det almene og det abstrakte, og der er kun et enkelt lille skridt til Søren Kierkegaards grundkategori *hiin Enkelte*.

Her vil jeg fremhæve Møllers ufuldendte afhandling om affektation, som udkom posthumt i *Efterladte Skrifter* i årene 1839-42.³³ Tankerne heri er helt originale for sin tid og kunne måske – i en mere fuldendt form – have gjort Møller verdensberømt.³⁴

Hovedtemaet i afhandlingen er begrebet *affektation*³⁵. Møllers anvendelse af dette begreb ligner i påfaldende grad Jean-Paul Sartres begreb *mauvaise foi* (ond eller dårlig tro eller selvbedrag). Møller skelner mellem forskellige *grader af affektation: den momentane, den faste og den vekslende*. Fælles for de forskellige grader er, at en person stræber efter at være noget, han ikke kan være, men som han alligevel i sin stræben – i det mindste for et øjeblik – bilder sig selv og dermed andre ind, at han er. Der er på denne måde tale om et selv-bedrag. Møllers moral-psykologiske tankegang kommer til udtryk i følgende citat:

Enhver Personlighed er noget uendeligt Herligt, naar den udføres efter sin Idee, naar man derimod lader denne overvældes af fremmede Hensyn, forfeiler man sin bestemmelse. Maaske mere farlig for Moralitet end bevidst Løgn er den med Selvbedrag blandede Usandhed, hvorved Mennesket amalgamerer sin falske Person med

32 Holm 1967a (s. 77).

33 Jf. senere udgaver fx Møller 1855-56 eller 1965, se også Kierkegaardiana bd. 10 (s. 100).

34 Se fx Stybe 1980 (s. 58).

35 Jf. den semantiske forbindelse med den oprindelige latinske form »afficere«: at gøre indtryk eller indvirke på.

den virkelige ... Man gjør sig selv til en moralsk Skifting. (Møller 1965, s. 151).

4. Mængden er Usandheden: Søren Kierkegaard

Når jeg vil nævne *Søren Kierkegaard* i forbindelse med den filosofiske psykologi, er det, dels fordi han modtog varig indflydelse fra traditionen gennem både Møller og Sibbern samt dels på grund af, at betoningen og fokuseringen af *det individuelle og det konkrete frem for det almene og det abstrakte* når sit foreløbige højdepunkt gennem hans forfatterskab udtrykt i kategorien *hiin enkelte*. Denne kategori får i forbindelse med tesen om *Subjektiviteten som Sandheden (Sandhedens Hvorledes er netop Sandheden)* en afgørende indflydelse på den retning, den filosofiske psykologi tager.³⁶

Al sandsynlighed taler for, at Søren Kierkegaard kendte til Møllers førnævnte ufuldendte afhandling om affektation,³⁷ som han har læst, da den udkom i de *Efterladte Skrifter*, samt også er blevet inspireret af afhandlingen om udødelighed. Venskabet mellem de to går sandsynligvis tilbage til 1835-36, hvor Søren Kierkegaard overværede Møllers forelæsninger over Aristoteles' *De anima*, og strækker sig til Møllers død i 1838.³⁸ Berømt er Møllers lidt opgivende holdning overfor den diskussionslystne Kierkegaard: »Magister Kierkegaard, De er så gennempolemiseret, så det er ganske forskrækkeligt.« Og da Møller som 44-årig ligger på sit dødsleje, har han – ifølge overleveringen – stadigvæk omsorg for Kierkegaard. Henvendt til Sibbern beder han: »Sig den lille Kierkegaard, at han passer på ikke at anlægge for stor en studieplan, thi det har skadet mig meget.«³⁹

I forbindelse med bekendtskabet med Sibbern ved vi⁴⁰, at Søren Kierkegaard deltog ved Sibberns filosofikumforelæsninger i årene 1830 og 1831. Af Kierkegaards dagbogsnotater fremgår det, at han muligvis har haft et noget ambivalent forhold til den ældre professor og privat har forsøgt at skelne mellem den Sibbern, han fik tankemæssige impulser fra (og som han så op til) og så den senere *politiske* Sibbern, som han nærmest foragtede. Sibbern var kendt som psykologisk sjælesørger, og ved mindst en lejlighed skal Kierkegaard have anbefalet ham i denne egenskab. I øvrigt

36 Igennem Kierkegaards dagbogsoptegnelser er det muligt at følge, hvordan Kierkegaard allerede tidligt har sin hovedinteresse centreret om *den personlige eksistens (subjektiviteten)*. Han skriver bl.a. om at uddybe sit kendskab til menneskets indre gennem *den anthropologiske Contemplation* og om at foretage *en indenlandsrejse indenfor sin egen Bevidsthed*. Se fx Malantschuk 1990 (s. 17-40).

37 Jf. fx Kierkegaard 1849 (s. 82-83, 85) samt *Kierkegaardiana* bd. 10 (s. 100).

38 Se Brøchner 1953, s. 50.

39 Citater fra Thielst 1994.

40 Biografiske oplysninger fra Himmelstrup 1934 (s. 258-276).

spadserede de jævnligt sammen i det gamle København og udvekslede derfor tit synspunkter. Den ældre Sibbern beretter, at han mindes, at Søren Kierkegaard

... engang i sin hegelske periode mødte mig på Gammeltorv og spurgte mig, hvad forhold der var mellem filosofien og livet i virkeligheden, hvilket frapperede mig, da al min filosofi gik ud på at studere liv og virkelighed; men siden måtte jeg rigtignok erkende, at for en hegelianiseret tænker var spørgsmålet naturligt, da hegelianerne ikke studerede filosofien eksistentielt. (citeret efter Stybe 1971, s.22)

Fra Møller har Kierkegaard hentet inspiration til *den selvbedragets psykologi*, som vi blandt andet finder i *Sygdommen til Døden*⁴¹. Men Kierkegaard er sandsynligvis også påvirket af Sibberns psykologi:

I lighed med traditionen antager Kierkegaard *inddelingen af sjælelivet* i tre grundfunktioner: følelse, intellekt, vilje, og anskuer deres sammenhæng ud fra en *kollateral* synsvinkel. De tre funktioner korresponderer med hinanden i ethvert udtryk i den menneskelige eksistens,⁴² og det er – som hos Sibbern – en lovmæssighed, at hvor blot det ene element kan konstateres at være til stede, er de andre elementer også samtidig til stede, dog i mere eller mindre fremtrædende grad i forhold til hver af de andre elementer.

Men Kierkegaard gør i virkeligheden i vid udstrækning brug af en *kollateral tænke måde*. For at kunne beskrive de eksistentielle kvalitative modsætningsforhold i mennesket som menneske udfinder Kierkegaard nogle begrebspar, fx Tid – Evighed, Endelighed – Uendelighed, Mulighed – Nødvendighed samt Kvantitet – Kvalitet, der kan danne en syntese under den enkeltes udvikling. Mens Sibbern forestillede sig, at de kollaterale begreber altid er af lige stor vigtighed, har Kierkegaard altid et af de kollaterale begreber som det øverste⁴³ og når dermed – via de forskellige begrebsmæssige kombinationer – til sine beskrivelser fra forskellige synsvinkler.⁴⁴

I Kierkegaards udviklingspsykologi⁴⁵ begynder mennesket fx i en umiddelbar, åndløs naturtilstand, hvor det er i overensstemmelse med sig selv og sin legemlig-sjælelige eksistens. Ved det åndelige (selvbevidsthedens)

41 Kierkegaard 1849.

42 Se fx Kierkegaard 1849 (s. 88-90).

43 Se fx Kierkegaard 1849 (s. 133-36).

44 Se fx Kierkegaardiana bd. 10 (s. 86).

45 I sit udviklingsorienterede syn på menneskelivet er Kierkegaard også inspireret af en hegelianer, *J. K. Rosenkranz*, der skrev en samtidig kendt lærebog i psykologi, hvor han forsøgte at forbinde menneskelivets forskellige faser. Da Kierkegaard skrev *Begrebet Angest* (1844), anvendte han tankemønstre herfra (se fx Nordentoft 1995 (s. 47)).

opvågningen, sættes sjæl og legeme i en syntese, i en relation til hinanden. *Selvet* – som ledende eller konstituerende funktion – angives som en stigning i bevidsthed og gennemsigtighed under syntesens tilblivelse. Dette betyder dog ikke, at enkeltmennesket nødvendigvis når det ideelle endemål. Syntesen er til stede som en mulighed. Kierkegaard taler derfor om *Gradationerne i Bevidstheden om Selvet* (ibid., s. 133) og opprioriterer i samme åndedrag *viljen*, fordi han mener, at det under alle omstændigheder er en hovedregel for selvets udvikling eller tilblivelsesproces, at

Jo mere Bevidsthed jo mere Selv; jo mere Bevidsthed jo mere Villie, jo mere Villie jo mere Selv. (ibid., s. 87).

Muligvis er Kierkegaard også blevet inspireret af Sibberns teori om *blandede (ambivalente) følelser*⁴⁶, der indgår i en dynamisk funktionssammenhæng. Det mest berømte eksempel stammer her fra *Begrebet Angest*, hvor Søren Kierkegaard – gennem sit pseudonym *Vigilius Haufniensis* – definerer angst som en ambivalent fascination:

Angst er en sympathetisk Antipathie og en antipathetisk Sympathie. (Kierkegaard 1844, s. 136).

Den vigtigste forskel mellem Sibbern og Kierkegaard beror på Sibberns romantiske tro på udvikling og harmoni – en tanke, der ligger fjernt fra Kierkegaards opfattelse af den menneskelige naturs indbyggede disharmoni. For Kierkegaard er mennesket et strukturmæssigt set kompliceret væsen, der indeholder modsatrettede sider eller kvaliteter, der strider mod hinanden. Der er på forhånd *et misforhold* i menneskets væsen.

Som vel Lægen maa sige, at der måske ikke lever ét eneste Menneske, der er ganske Sund, således maatte man, hvis man ret kendte Mennesket, sige, at der ikke lever ét eneste Menneske, uden at han jo dog er lidt Fortvivlet,... som Aand betragtet ... er Menneskets Tilstand altid kritisk ... der gives ingen umiddelbar Aandens Sundhed. (Kierkegaard 1849, s. 81-85).⁴⁷

46 Nordentoft gør opmærksom på, at Kierkegaard også kan være stødt på begrebet andre steder, fordi *De blandede følelser var ... lidt af et modebegreb på Kierkegaards tid.* (Nordentoft 1995, s. 79-80)).

47 Bjarne Jacobsen giver i sin artikel *Sygdom og Krise – Den somatiske sygdom og skade vurderet ud fra Kierkegaards begreber* (Jacobsen 1999) en interessant moderne perspektivering af Kierkegaards opfattelse af forholdet mellem sjæl og legeme.

II. DEN FILOSOFISKE PSYKOLOGI FRA 1882

Under de to professorer Rasmus Nielsen og Hans Brøchner, der underviser fra henholdsvis 1841 til 1883 og fra 1857 til 1875, glider interessen for psykologien for en kort tid ud af filosofien for så igen at blive taget op, slebet og smedet til, så den kan passe med de nye positivistiske idestrømninger og en humanistisk grundholdning af den toneangivende Harald Høffding, der bliver professor i filosofi ved Københavns Universitet i 1883 (til 1915). Efter Sophus Heegaard, der i 1875 overtog Brøchners professorat, bliver Kristian Kroman professor kun et år efter Høffding (til 1922). I 1897 bliver Claudius Wilkens ekstraordinær professor i filosofi og sociologi efter at have været docent i statsvidenskab (til 1918).

Først og fremmest er den ny periode præget af en generel følelse af, at spekulation og metafysik ikke længere kan bære. Ud fra et ideal om, at filosofien bør funderes på et erfaringsmæssigt grundlag, forsøger man at lægge afstand til metafysiske spekulationer. Man hylder den positivistiske teori om videnskabernes udvikling samt den darwinistiske opfattelse af, at mennesket er et naturligt led i den organiske udviklingsproces, som det lader sig gøre at studere som ethvert andet naturobjekt. Ligesom biologien må bygge på fysikken og kemien, bør psykologien og kulturvidenskaberne bygge på biologien og udnytte dens resultater. På denne måde bliver psykologien en »Psykologi uden sjæl«, idet ældre tiders tale om en spiritualistisk sjæl udgår, da man intet kan vide om dens eventuelle eksistens. Med Heegaard og Kroman kommer matematik og naturvidenskab i forhold til filosofien, og karakteristisk er førstnævntes udtalelse om, at han kun vil respektere *grunde*, fordi meningstilkendegivelser og autoritetsdomme er intetsigende i de videnskabelige undersøgelser.

I Harald Høffdings skelsættende *Psykologi i Omrids på grundlag af Erfaring*⁴⁸ får de karakteristiske træk fra første periode en yderligere begrundelse med henvisning til tidens internationale forskning (især Gustav Fechner, Wilhelm Wundt og Pierre Janet). Inspireret af Wundts opfattelse⁴⁹, udstikker Høffding psykologiens område i bred forstand som et område mellem natur- og åndsvidenskab (... et Punkt, hvor Naturvidenskab og Aandsvidenskab skære hinanden, hvor den ene gaar over i den anden ...⁵⁰) og mener videre, at psykologien ikke kan være en skarpt afgrænset videnskab. Psykologien.

48 Som citeres efter 1898-udgaven, hvis ikke andet nævnes.

49 Om Wilhelm Wundts udvikling og forsøg på inddeling af de psykologiske dicipliner se fx Schulz & Schulz 1996 (s. 70-85).

50 Han fortsætter: ... *det Midtpunkt, om hvilket Strømmene fra begge Sider kredse, idet al Erkendelse – som Erkendelse paa Grundlag af menneskelig Natur og Organisation – ogsaa direkte bliver Erkendelse af Mennesket* (ibid., s. 31).

kan dyrkes paa mange Maader og ad mange Veje ... Der gives altså ikke én Psykologi, men *mange* *Psykologier*. (ibid., s. 30).

På denne måde ser Høffding med optimisme på udviklingen af *den objektive psykologi*, som – i modsætning til *den subjektive psykologi* – er en psykologi, hvis genstandsområde foreligger som objekt for iagttagelse uden behov for introspektion eller eksperimentopsykologiske redskaber. Den sammenlignende og sociologiske psykologi belyser sjælelivets genetiske udvikling (dyre-barne-folkepsykologi) og fører forskeren ind i historiske og sociale sammenhænge.

Høffding fortolker *identitetshypotesen* ud fra metodologiske hensyn og ser den i lyset af den af Fechner foreslåede *psykofysiske parallelisme*⁵¹. I lighed med Fechner sammenlignes forholdet mellem det legemlige og det sjælelige med en kugleskal, der er konveks, når den ses udefra (det fysiske) og konkav, når den ses indefra (det psykiske). *Forskningsidealet* bliver derfor at give en ligeværdig tilgang til på den ene side psykologiske beskrivelser i kraft af selviagttagelse (introspektion) og på den anden side en beskrivelse af de hjernefysiologiske processer, der ud fra parallelitetstanken »svarer til« de psykiske processer. Hvis Høffding i stedet for havde hævdet det sjæleliges egenart, kunne han, som fx filosofen Dilthey⁵², have undgået psykologiens sammenblanding med den fysiologiske naturvidenskab. Nu er der i praksis ikke langt til at hævde *det fysiologiskes primat*, hvorved det psykiske uvilkårligt betragtes som *epifenomener* ved det fysiologiske. Endvidere knytter både den *solipsistiske* og *fremmedpsykiske* problemstilling sig til den valgte løsning: Skønt det kan forudsættes, at det psykologiske genstandsområde først og fremmest er *bevidsthedslivet*, det vil sige den kendsgerning, at mennesket kan opleve noget, sanse, erindre, tænke, fantasere, ville, føle osv., bliver det et problem, at de i hvert fald *højere* eller *sammensatte* bevidsthedsfænomener – ud fra forudsætningerne – kun kan erfares af hvert enkelt menneske selv ved *introspektion*. Hvordan bliver det overhovedet muligt for forskerne at udtale sig om andres *private* bevidsthedsliv endsige danne sig kontrollable, iagttagelige antagelser herom? Sluttelig bliver der tale om en *dobbelthed* i menneskets forhold til sig selv og sin erkendelse. De sjælelige fænomener forløber

51 Med henvisning til at loven om energiens konstans på forhånd gør det umuligt at antage et årsagsforhold mellem de to væsensforskellige områder.

52 I 1882 havde filosofen Wilhelm Dilthey som modvægt til den på naturvidenskabelige metoder grundlagte eksperimentopsykologi (jf. Wundt 1979) med psykologien som basisfag etableret et institut for åndsvidenskab på Berlins Universitet. Berømt er hans udtalelse: »Naturen forklarer vi, sjælelivet forstår vi«. Dilthey forsøgte at udforme et erkendelsesteoretisk grundlag for humanvidenskaberne og for en humanvidenskabelig psykologi bl.a. i *Ideen über eine Beschreibende und Zergliedemde Psychologie* i 1894.

som en film et sted inde i menneskets bevidsthed og skal som sådan iagttages fra et andet sted af samme bevidsthed.⁵³

Høffding vil endvidere – med henvisning til bl.a. Wundt og Janet – fremhæve begrænsningerne ved associationspsykologien, idet den er for atomistisk, og fremsætter i lighed med Sibbern sin egen Kant-inspirerede opfattelse af *viljen* som den centrale af de tre bevidsthedsfunktioner, hvorfor han på dynamisk vis kan arbejde med tanken om *det sjælelige som en speciel energi*.

Men periodens deskriptive og positivistiske holdning betyder også, at interessen drejer bort fra forudgående periodes mere dybtgående skildringer af de menneskelige lidenskaber og drifter. Høffding ser psykologien som et led i den filosofiske erkendelse af menneskets natur, og skønt han også inddrager læren om sindssygdomme som kilde til psykologisk indsigt og opererer med et ubevidst sjæleliv, ligger de eventuelle psykoterapeutiske muligheder ham fjernt. Det vil i denne forbindelse være nærliggende at inddrage de to Høffding-elever, Kort K. Kortsen og Sigurd Næsgaard, som er de første markante personligheder, der interesserer sig for udviklingen af en praktisk psykologi på psykodynamisk grundlag, og se på deres udviklingsforløb og forhold til traditionen.

Ellers kan periodens hovedrepræsentanter inddeles i *tre trin af filosofiske professorer*. *Første trin* er allerede omtalt. Det består af Høffding, Kroman og Wilkens. Skønt Wilkens i forbindelse med undervisningen i propædeutik giver en klar og overskuelig fremstilling af psykologien,⁵⁴ kommer hans bidrag til at stå i skyggen af Høffdings og Kromans mere selvstændige og fyldige bidrag, hvorfor han glider ud af min fremstilling. *Andet trin* består af Starcke, Kuhr og Brandt. Mens Kuhr og Brandt er trofaste disciple af Høffding og vil blive omtalt som sådanne, falder Starckes psykologi uden for det gældende paradigme og vil blive nævnt i forbindelse med Næsgaard og Kortsen. *Tredje og sidste trin* består af Jørgen Jørgensen.

Alle skriver de mere eller mindre selvstændige og omfattende lærebøger i psykologi til deres filosofikumundervisning, som stort set – i hele perioden – ligger under den reformering af filosofikum, som skete i 1871. Den væsentlige ændring i forhold til tidligere anordninger er, at antallet af undervisningstimer skæres ned til 4 ugentlige timer, samt at kurserne i logik og psykologi er udgået som obligatoriske. I anordningen af 1927, der falder nogenlunde sammen med 1871-ordningen, angives, at den filosofiske prøves genstand skal være »filosofisk propædeutisk, således som den i et kursus er foredraget af en af de fire filosofiske professorer (eller, hvem disse måtte delegere denne forelæsningsopgave til)«⁵⁵. Formålet

53 Se fx Bredo 1986 samt Olsen 1986.

54 Wilkens 1910.

55 Jf. Blegvad 1977.

med propædeutikken er stadigvæk den alment orienterende forberedelse til universitetsstudierne, altså det filosofiske perspektiv på fagstudiet og den senere livsgerning. Men fra nu af er det også klart, at professorerne står temmelig frit. Der er ingen angivelse af obligatoriske discipliner og dermed ingen forpligtelse til at forelæse i faget psykologi. Grunden til at psykologien alligevel kommer til at indtage en selvstændig rolle i undervisningen, kan kun ses på baggrund af filosofernes opfattelse af psykologien som en grunddisciplin. Traditionen lå på denne måde klar helt op i Jørgensens periode: Undervisningstoffet ved filosofikum kan opdeles i 1) filosofi-historie, 2) logik og 3) psykologi. At professorerne samtidig skrev lærebøger og oversigtsværker til undervisningen må ses i forbindelse med en almindelig akademisk opfattelse af, at den studerende principielt set skulle kunne forberede sig til filosofikum på egen hånd samt – med hensyn til psykologistoffet – som et udtryk for den filosofiske interesse for forbindelsen mellem psykologi og erkendelsesteori. Eksamenspensum udvalgte udelukkende af stof, der fandtes i trykt form.

Ved universitetet i Århus, hvor Kort K. Kortsen i 1928 udnævnes som den første professor i filosofi, blev det meste af undervisningstiden anvendt ved universitetets filosofikumundervisning. I de cirka 10 år han fungerede, blev der kun uddannet en magister i filosofi. Da Svend Ranulf i 1938 tog over, anvendte han Jørgensens bøger. Først i 1954, da Justus Hartnack blev professor efter Ranulf, gled det psykologiske stof helt ud.⁵⁶ I Odense blev filosofikum indført i 1966, og som grundbog til det psykologiske pensum valgte man nordmanden Harald Schjelderups *Psykologi*.⁵⁷

Det er i Høffdings og Kromans tid, at Lehmann får støtte til at oprette *Psykofysisk Laboratorium*, hvorfor man herfra kan tale om en inddeling af psykologien i to psykologiske områder med hver deres ledende personligheder. Dette forhold kan opfattes på forskellig måde alt efter hvilken lejr, man har følt man stod nærmest, men der har i de første mange år kørt en fælles uddannelseslinie, hvor rekrutteringen til begge retninger er gået over filosofistudiet. Dette betød bl.a., at det under alle omstændigheder især var elever af Kroman og Høffding, der kom til at præge udviklingen af psykologien i samtlige dens mulige retninger. I hvert fald i årene indtil 1918 var den eneste måde, en person kunne aflægge prøve ved universitetet i faget psykologi, at vælge psykologi som hovedfag ved konferensstudiet i filosofi. Herunder indgik så efterhånden passende studier på det psykofysiske laboratorium. På denne måde opfattede især professorerne Victor Kuhr og Frithiof Brandt sig også som professorer i psykologi, hvorfor psykologien – med det af Høffding udstukne erfaringsgrundlag – gives en fremtrædende rolle i deres undervisning.⁵⁸ Men det er også et interes-

56 Favrholt 1976 (s. 25-26).

57 Oversat fra norsk. Se også Blegvad 1976 (s. 24).

58 Se bl.a. Stybe 1980 (s. 112).

sant faktum, at det ikke mindst var kundskaberne i psykologi, der kunne skaffe en filosofimagister, der ikke var selvskrevet til at overtage et professorat eller kunne få stillingen som fagreferent i filosofi m.m. ved Det Kgl. Bibliotek, et borgerligt erhverv. På denne måde rummede både psykoteknikken, kriminologien samt den voksende reklameverden muligheder.⁵⁹

Også for denne periode vil jeg nævne nogle indflydelsesrige filosofisk orienterede psykologiske værker, der skrives uden for fagstudierne. Her skal fremhæves professoren i patologisk anatomi Carl Langes *Om Sindsbevægelser* samt matematikeren Carl Krebs' *Om viden og Forventning* (disp.) begge fra 1885. Psykiateren Carl Jørgensen markerer sig i 1920 med et forsøg på en korrektion til den gængse lyst-ulyst-lære i bogen *Følelseslivets Grundelementer*, og lægen, den senere psykiater, Ib Ostenfeldt, skriver bøger om både Sibbern, Kierkegaard og om det besjælede univers. I 1933 skriver han den indflydelsesrige bog *Om Angst-Begrebet i Søren Kierkegaards Begrebet Angst*. Stærkt i billedet står også den filosofiske skeptiker og marxist Herbert Iversen, der var mag. art. i tysk med filosofisk speciale i Fichte, samt cand. polyt., docent ved Landbohøjskolen, Ludvig Feilberg. Iversen fik med sit nærmest erkendelsesnihilistiske værk, *To essay om vores erkendelse* fra 1918, stor indflydelse på både Jørgen Jørgensens og Edgar Rubins erkendelsesteoretiske tankegange. Ludvig Feibergs æstetisk-psykologiske tanker om energi og kredsløb kunne også inspirere i begge lejre, og man kan se hans værk *Om størst Udbytte af Sjælsevner* (1881) som en inspirationskilde for Alfred Lehmanns mindre poetiske men desto mere praktisk-anskuelige psykoteknik, som den f.eks. kommer til udtryk i 1919 i *Størst Udbytte af legemligt og aandeligt Arbejde*. Endvidere vil jeg nævne, at Knud Ipsen i 1890 – på Høffdings foranledning – oversatte Th. Ribots værk om dobbeltbevidsthed, *Les maladies de la personnalité* under titlen *Dobbeltbevidsthed og dermed beslægtede Sygdomme*.

Det er i øvrigt et kendetegn ved periodens filosofiske psykologi, at stort set de vigtigste repræsentanter for retningen – måske på nær den kommunistisk interesserede Jørgen Jørgensen – beskæftiger sig med arven fra den første periode og specielt udfordringen fra Søren Kierkegaards forfatter-skab. Både Høffding og Kroman regner sig for direkte inspireret af Kierkegaard, Brandt skriver flere vigtige bøger om Kierkegaard, Kuhr er sammen med P.A. Heiberg udgiver af *Søren Kierkegaards Papirer* og skriver i 1915 en lille indflydelsesrig pjece *Modsigelsens Grundsætning og dens betydning i Kierkegaards forfatterskab*. Ostenfeldt, C. Jørgensen samt Kortsen og Næsgaard skriver endvidere – ud fra deres psykopatologiske og psykoterapeutiske interesse – bøger om Kierkegaard.

59 Se fx Blegvad 1976 (s. 12).

1. Psykologi og det erfarede: Harald Høffding og Kristian Kroman

Der er grund til at hæfte sig specielt ved dansk filosofis grand old man, Harald Høffding (1843-1937).⁶⁰ I løbet af sin universitetskarriere bliver han en af periodens mest anerkendte danske kulturpersonligheder⁶¹ og får – i kraft af en omfattende undervisnings- og forfattervirksomhed – en vigtig indflydelse langt ind i rækken af senere danske videnskabsmænd.⁶² I det han formulerer en humanistisk grundholdning, der i dag kan ses som et forsøg på at skabe et brugbart alternativ til tidligere tiders kristne livsgrundlag, når han også ud over de snævre universitetsrammer og er samtidig en af grundlæggerne af den moderne velfærdsmoral.⁶³

Det er i denne forbindelse interessant, at den unge Høffding-elev, Edgar Rubin, i årene 1904-5, tager initiativet til, at der efter Høffdings velbesøgte filosofikumundervisning bliver dannet en diskussionskreds, *Eklipтика*. Her deltager bl.a. brødrene Bohr, brødrene Nørlund samt Viggo Brøndal. Man diskuterer Høffdings videnskabsteoretiske teser om erkendelsens principielle uafsluttedhed, hans kritiske eller »dynamiske« sandhedsbegreb samt hans analogiprincip. Der er fra nævnte kreds udgået ikke mindre end tre videnskabelige skoler, som alle i international sammenhæng er blevet betegnet Københavnerskolen, nemlig *Københavnervenomenologien* (Rubin), *Københavninterpretationen* (Bohrs komplementærteori inden for fysikken) samt *Københavnerskolen indenfor den strukturelle lingvistik* (Brøndal i samarbejde og modspil med især Louis Hjemlev og Hans Jørgen Uldall).⁶⁴

Men Høffding er også den filosofiske psykolog, der er nået længst ud med sine teorier. Hans psykologiske hovedværk *Psykologi i Omrids paa Grundlag af Erfaring*⁶⁵ bliver en af tiden mest udbredte psykologibøger og oversættes til bl.a. tysk, fransk, spansk, engelsk, italiensk, polsk, russisk, finsk og japansk. Det er muligt i Høffdings bredt favnende psykologiske tilgang at finde kimen til stort set samtlige de tendenser og grænseområder i dansk psykologi, der gør sig gældende langt op i det 20. århundrede, – det være sig både den eksperimental- og personlighedspsykologiske interesse samt interessen for erkendelsens psykologi.

60 Høffding forsvarer i 1870 afhandlingen *Den antike Opfattelse af Menneskets Villie*.

61 Rektor for Københavns universitetet i 1902-03, æresdoktor ved en lang række universiteter, den første dansker, som får tildelt æresboligen på Carlsberg.

62 Høffding står hele sit liv i en stadig frugtbar dialog med kollegaer inden for historie, sprogvidenskab, psykiatri og naturvidenskab (jf. bl.a. hans omfattende brevveksling, som findes på Det Kgl. Bibliotek).

63 Se Høffdings berømte Etik (Høffding 1897), som bliver en direkte inspirationskilde til den svenske velfærdsstat, jf. Koch 1998 (s. 30).

64 Witt-Hansen 1985 (s. 115-137), Gregersen 1998, Koch 1998, Marnier 1998.

65 1. udg. i 1882., 11. udg. i 1930.

Det var som ung teolog, at Høffding kom på sporet af den psykologiske synsvinkel. Under indtryk af sin kierkegaardslæsning blev han klar over, at han ikke kunne leve op til den kristne tro, og kastedes ud i en religiøs krise, som han kun kom igennem takket være sin *personlige* hengivelse til de filosofiske studier⁶⁶ – en »omvendelse« til filosofien som han resten af sit liv betragtede som forbilledagtig for den »sande« filosof⁶⁷. Ét kierkegaards princip, skriver han, vedblev med at guide de videre studier, nemlig Johannes Climacus' sætning fra *Afsluttende Uvidenskabeligt Efterskrift* om, at *Subjektivitet er Sandhed*⁶⁸. Dette *personlighedsprincip* indeholder et psykologisk budskab om, at *kun den sandhed har værdi, som udspringer af menneskets egen erfaring og eftertanke*.⁶⁹

Maalestokken for Sandhed og for Værdi ... hentes fra vort eget inderste Væsen, og det er ... derfra, at Videnskaben henter den, uden altid at være sig det bevidst ... Overfor Tidens aandelige Bevægelser var her givet et Stade, der kunne møde de aandelige Bevægelser med intellektuel Sympati, alt imedens den holdt de afsluttende erkendelsesteoretiske og etiske Spørgsmaal aabne. (Høffding 1928, s. 70-71 og s. 108).

Men Høffding er også inspireret af Sibbern, hos hvem han aflagde prøve i filosofikum, og hvis forelæsninger han vedblev med at følge under sit teologiske studium:

Min Lærer Sibbern ... udtalte, at ligesom der hos Botanikeren ikke gives noget Ukrudt, saaledes gives der for Psykologen intet aandeligt Fænomen, som ikke kan være Genstand for Iagttagelse og Interesse. (Høffding 1927, s. 19).

Hos Høffding får psykologien status som en grundvidenskab, der også bliver filosofiens udgangspunkt. Hvis de almenmenneskelige problemer knyttet til erkendelse og etik skal kunne finde en løsning, gælder det først og fremmest om at kortlægge de i menneskenaturen givne evner og betingelser.⁷⁰

66 Høffding 1928 (s. 50-51).

67 Se Brandt 1979.

68 Kierkegaard 1846 (s. 166-82).

69 Ifølge Høffding allerede formuleret af svenskeren Gustaf Geijer i 1842, se Høffding 1927 (s. 99).

70 I fx Høffding 1910 (s. 129) fremgår det klart, at Høffdings erkendelsesteori – i lighed med de britiske empiristers – er »psykologistisk«. Dette leder ind i en cirkel: Ved hjælp af tænkningens psykologi føres man til en teori om betingelser for gyldig tænkning, betingelser, der bl.a. skal gælde for den teoridannelse, man søger at opstille for tænkningens psykologi.

Høffding indleder sin psykologi med en kortfattet diskusion af de metafysiske problemer vedrørende bl.a. en sjælesubstans' mulige eksistens. Spørgsmålet sættes i parentes, idet han vil bestræbe sig på at gennemføre det positivistiske krav om at bygge på erfaringen i stedet for på spekulative antagelser. Herefter diskuteres sjæl-legeme problematikken. I tilknytning til tesen om en universel determinisme tager Høffding udgangspunkt i den psyko-fysisk parallelitetsteori: Der hersker et simultant forhold mellem den sjælelige og den fysiske årsagsrække, der hver for sig – inden for hver sin sfære – udgør en ubrudt sammenhæng.⁷¹ Hvis bevidsthedslivet har kontinuitet, må det kunne følges ned i dets laveste grader. Hertil knyttes an ved filosofen Leibniz' begreb om ubevidste elementer (»petites perceptions«).

Ubevidsthed, skriver Høffding, kan være som hvilende eller neutraliseret bevidsthed, en lavere grad heraf og på denne måde

...ligge i Fortsættelsen af Bevidsthedsgradernes ned ad gaaende Række. Ved en saadan Hypotese vilde man hævde den gamle Sætning, at Naturen intet Spring gør (ibid. s. 95-96).

Idet Høffding fastholder den traditionelle *tredele* af bevidsthedslivet i vilje, følelse og tænkning, indfører han – i forbindelse med tesen om ubevidsthed – en skelnen mellem *sammensatte* og *usammensatte* bevidsthedsfænomener. Ethvert bevidsthedsfænomen, der iagttages, er en helhed, hvor sammensætningen til det givne produkt må antages at ligge forud for en mulig analyse, m.a.o. foregår ubevidst.

De enkelte Elementer i samme Bevidsthedstilstand staa ikke absolut sondrede og selvstændige, men bestaa kun som Led i helheden, og derved forklares Tendensen til at fremkalde denne, naar et enkelt Element er givet (ibid., s. 181).⁷²

71 »Ethvert bevidsthedsfænomen giver Anledning til en dobbelt Undersøgelse. Snart er det den psykiske, snart den fysiske Side ved Fænomenet, som er os lettest tilgængelig... Identitetshypotesen har den store Betydning, at den opfordrer til streng Gennemførelse baade af den fysiologiske og af den psykologiske Metode« (Høffding 1898, s. 81).

72 »Der er ... neppe nogen enkelt Bevidsthedstilstand, der er »blot« Forestilling, »blot« Følelse eller »blot« Villie. De psykologiske Rubrikker kunne derfor være meget nyttige til foreløbig Orientering, men for at de skulle have videnskabelig Betydning, maa de bygge på en gennemført »Analyse«, der opsøger de enkelte Sider eller Egenskaber ved det, som iagttages...« (ibid., s.181). I forholdsloven udtrykker Høffding, at ethvert bevidsthedsэлемент og enhver bevidsthedstilstand er bestemt ved forholdet til andre bevidsthedsэлементer og -tilstande (ibid., s. 128).

Gennem en iagttagelse af bevidsthedens overgang til ubevidsthed og omvendt, samt igennem analysen af en række sjælelige funktioner, bl.a. erindring, sammenligning, smerte, sorg, skuffelse, tvivl, bliver det muligt at opstille den hypotese, at *sjælelivets grundlov er syntesens, den sammenfattende virkens lov*. Mens associationspsykologiens fortjeneste er dens krav om analyse af ethvert sjæleligt fænomen, har den til gengæld ikke altid set skoven for lutter træer. I fx al erindring viser der sig en indre sammenhæng af de sjælelige elementer lige fra de simpleste sansninger til de højeste tanker og beslutninger. På erkendelsens område kan derfor skelnes mellem sansning og tænkning og på følelsernes område mellem elementær og ideel følelse. På viljens område sætter Høffding modsætningen mellem den uvilkårlige og den vilkårlige (den ved forestilling bestemte) villen.

Men de tre bevidsthedsider er ikke af lige stor betydning for bevidsthedslivets opretholdelse. Generelt forstået er *Viljen* bevidsthedens aktive side. Både *bevidsthedens fortsatte beståen* samt *bevidsthedens syntese* har rod i »en Villiesvirksomhed« (ibid., s. 345). Og jo mere aktivitet, der i det enkelte tilfælde er i bevidsthedslivet, mener Høffding, jo mere er den individuelle udvikling bestemt af indefra kommende årsager (ibid., s. 341).

Høffding anskueliggør forholdet mellem det uvilkårlige og det vilkårlige sjæleliv med henvisning til den samtidige franske psykiatri og anvendelsen af hypnoseforskningens resultater og diskuterer bl.a. hypoteser om dobbeltbevidsthed, om hysteri og regression og drømme (ibid., s. 93-94).⁷³ Studiet af sygelige tilstande (det sunde kontra det syge sjæleliv) er en værdifuld kilde til belysning af almenpsykologien. Sindssygdomme kan forstås som en art opløsningstilstande, hvorved illustreres noget om den betydning *samling* og *koncentration* har for sjælelivets beståen.⁷⁴ I kraft af sammenfatningens lov bliver psykisk energi på denne måde psykologiens centrale begreb. Ved diskussionen af Herbart's fortrængningsteori⁷⁵, at

...ingen Forestilling forsvinder, men (...) ... Hver Forestilling betragtes altså som en spændt Fjeder ... (ibid., s. 163)

fremfører Høffding, at Herbart har trukket en for vidtrækkende slutning af erfaringsmaterialet. Erfaringen berettiger kun til det resultat, at fordi

73. Jf. fx Charles Richet (1884) *L'homme et l'intelligence*, Pierre Janet (1889) *L'automatisme psychologique* og A. Binets kommentarer til begrebet »underbevidsthed« i *Les altérations de la personnalité* fra 1892.

74 Se også Høffding, 1928 (s. 100).

75 Jf. J.F. Herbart (1816) *Lehrbuch der Psychologie*.

Forestillinger ikke genkaldes, tør vi ikke anse dem for absolut forsvundne. (ibid., s.163)⁷⁶

I forbindelse med sin definition af bevidstheden som en syntese bliver det vigtigt for Høffding at kunne nå fra de erkendelsesteoretiske overvejelser til den individuelle erfaring. Han skelner derfor mellem *bevidsthedens formale enhed, det formale jeg* og *bevidsthedens reale enhed, det reale jeg*. *Den formale enhed er bevidsthedens form*, der er fælles for alle bevidste væsener – som en betingelse for overhovedet at kunne tale om bevidsthed. *Det reale jeg* udgøres af en fast herskende kreds af fornemmelser, forestillinger, følelser, osv. på og ved hvilke individet umiddelbart kan genkende sig selv. Hver livsperiode, mener Høffding, kan have sit centrale indhold, som ikke altid behøver være aktivt men kan betragtes som dispositioner, hvor den potentielle energi er til stede. Individualitet består på denne måde (foruden i den grad af energi, hvormed syntesen virker) i det bestemte indhold, der sammenfattes af det formale jeg. Det reale jeg kan selvfølgelig ikke bestå uden det formale. Men omvendt gælder det også, at den formale enhed kun til en vis grad kan bestå uden den reale. Formen kan sprænges, hvis indholdet giver for store modsætninger. Når overgangene fra det ene standpunkt til det andet er kontinuerlige og motiverede, kan den formale enhed bevares. Jo mere umotiverede overgangene er, jo mere nærmer vi os til det abnorme og sygelige. Opløsning af det reale jeg kan da ses som enten et symptom på en svækkelse af den psykiske energi eller selv være en årsag til en sådan svækkelse. *Alle psykologiske gåder*, mener Høffding, *opstår på denne måde ved mangel på sammenhæng i bevidstheden*. Ud fra sin Sibbern-inspirerede tankegang fortsætter han:

...det Sporadiske i Bevidsthedslivets Karakter (fremtræder) ikke blot ved dets Begyndelse, men også under Kriser og i Overgangsperioder senere hen. Det rokker dog ikke ved Begrebet om Jeget som Syntese, det beviser blot, at der her ytrer sig en Kraft, som har Modstand at overvinde og må kæmpe for at bestå. ... Den aandelige Vækst begynder ofte, ligesom Knokkeldannelsen, paa spredte Punkter. Det Sporadiske i Udviklingen overvindes først efterhaanden, og hos intet Individ ganske. ... Og her gælder det at Følelse og Vilje har større Betydning end Erkendelse. ... I Gærings- eller Overgangsperioder gør

76 Endvidere kritiserer Høffding Herbart for sin tilslutning til en mosaikpsykologi, hvor hver enkelt element har selvstændig eksistens: »*Tillige gør den Herbartske Opfattelse, lige som Humes, de enkelte Elementer i bevidsthedslivet for selvstændige. Reproduktionen sker stedse formedelst den Sammenhæng, i hvilken den enkelte Forestilling staar med andre bevidsthedselementer, eller, som man plejer at kalde det, formedelst Associationen. Evnen til at komme igen kan ikke absolut henføres til enkelte Forestilling for sig alene*«. (ibid., s. 163).

der sig, selv i det sunde Bevidsthedsliv, Modsætninger og pludselige Forandringer gældende, der gøre Individet fremmed for det selv og true med at sprænge dets Enhed. Saaledes dukker der med den vaagende Kønsmodenhed ganske nye Livsførelser, ny Attraa og Tragten op. Individet føler sig draget udover sig selv. Det forstaaer ikke mere sig selv. Denne urolige Stemning, dette dristige Sving i Fantasien gør det fremmed for sig selv. Den aandelige Modenhed naas gennem lignende uklar Gæring, især hos dybere Naturer. (ibid., s. 178-80)

Høffding forholder sig ikke nærmere til Freuds teorier⁷⁷ men diskuterer altså i vidt omfang forudsætningerne for en dynamisk psykologi. Ud fra hypotesen om bevidstheden som en syntese og vurderingen af Herbarts fortrængningsteori, ligger hans teori om det ubevidste tættere på den af Pierre Janet foreslåede teori om det ubevidste end psykoanalysens. Det er da også Pierre Janet, som skriver forordet til den franske udgave af Høffdings psykologi.

Den noget utraditionelle filosof, *Kristian Kroman* (1846-1925), – som fra midtvejs i sin 38årige professortid blev mere optaget af skibsfart og kapsejladis end filosofi,⁷⁸ – underviste i en lang periode samtidig med Harald Høffding. Hans udgangspunkt var matematik og naturvidenskab, men han var også stærkt præget af Søren Kierkegaard og dennes opfattelse af den personlige sandheds tilegnelse. I sin disputats *Den exakte Videnskabs Indlæg i Problemet om Sjælens Existens* (1877) hævdede Kroman bl.a., at videnskaben i virkeligheden hverken kan sige for eller imod. Den endelige afgørelse må overlades til den enkeltes personlige tro. I 1886 udgiver han sit pædagogiske hovedværk, *Om Maal og Midler for den højere Skoleundervisning*, hvori han gør sig til talsmand for, at eleverne gennem en naturlig og gerne livlig undervisning opdrages til *selvvirksomhed*.

Som det fremgår af titlen på Kromans klart skrevne psykologi, *Kortfattet Tænke- og Sjælelære* 1882,⁷⁹ der – foruden at blive anvendt ved hans filosofikumundervisning – også var udbredt som lærebog ved seminarieundervisningen⁸⁰, bringer Kroman tænkelæren, altså erkendelsesteorien, sammen med sjælelæren, hvorfor der inddeles i to hovedafsnit 1) *Tænkelæren* (s. 1-100) og 2) *Sjælelæren* (s. 101-357).

77 Høffding kommer dog, – på deskriptiv vis – kort ind på Freuds teorier i forbindelse med hypnose og drømme i *Den Store Humor* fra 1923 (udg. 1967, s. 178 note 5).

78 Koch, 1998 (s. 34-35) samt for en uddybning af Kromans erkendelsesteori se C.H. Kock i *Danish Yearbook of Philosophy* Vol. 13.

79 2. stærkt reviderede udg. 1888, som ligger til grund for min gennemgang, 5. udg. 1914.

80 Specieudgave fra 1889 med titlen *Grundtræk af Sjælelæren med et Omrids af Tænkelæren*.

Erkendelsesteoriens hovedsynspunkter fremføres i del 1. Kroman tilslutter sig den i dag forældede teori, at al erkendelse bygger på en række visuelle, mentale billeder (anskuelige forestillingsbilleder), som sættes i forskellige forhold til hinanden. Dermed må han afvise den moderne ikke-visuelle, ikke-euklidiske geometri, ligesom synspunktet, idet tænkelæren hviler på et psykologisk grundlag, er udtryk for en psykologisme – helt i lighed med Høffdings opfattelse.

Kroman indleder sine betragtninger over sjælelæren i del 2 med at bestemme sjælelærens genstandsområde, hvilket leder ham ind i den traditionelle diskussion af forholdet mellem sjæl og legeme. Både fysiologen og lægen »føres«, skriver Kroman, »særdeles ofte til at opstille legemlige Fænomener som Aarsager til sjælelige Tilstande« (s. 114-15), hvorfor antagelsen af en identitetshypotese er i modstrid med indlysende erfaringer. Tilhængere af identitetshypotesen har opfattet loven om energiens konstant som om den udelukkede en forbindelse mellem legeme og sjæl, men det er fordi, man grundlæggende har misforstået den:

Tænke vi os en Verden af Atomer, hvormed en Flok Aander paa det livligste spillede Fjerbold, vilde Energimængden i denne Atomverden dog forblive ganske ukrænket, saafremt hver Bold blot bestandig sloges tilbage med uforandret Hastighed. (ibid. s. 115)

Sådan en hastighedsbevarelse ville ikke på nogen måde være i modstrid med påstanden om en forbindelse mellem de to områder. Men ligeledes mener Kroman, at tilhængere af identitetshypotesen gennem den strenge adskillelse mellem den legemlige og sjælelige verden, gør det utænkeligt, at vi overhovedet kan nå til reel viden om det legemlige:

Det nytter ... ikke ... (at)... vilde indvende, at Legemsverden jo »som Aand« kan have paavirket vor Aand; thi dette vilde selvfølgelig kun have foranlediget os til Antagelsen af en Aandsverden, og end ikke givet os Skygge af Anelse om en Legemsverden. (ibid. s. 115-116)

Kroman vil gennemføre en *vekselvirkningsteori* à la den franske filosof René Descartes (1596-1650), men vil dog ikke begive sig ud i metafysiske spekulationer over en eventuel sjælesubstans. Sjælen er, skriver han

... en i øvrigt ubekendt Enhed med Evnen til Fornemmen, Følen Villen og Vexelvirkning med Legemet. (ibid., s. 119)

De sjælelige fænomener må opfattes som

Virksomheder og Tilstande hos et bagved liggende Væsen, hvis egentlige Natur vi kun højst ufuldkomment kende. (ibid., s. 121-22)

Efter bestemmelsen af psykologiens genstandsområde vil Kroman placere de sjælelige fænomener efter den traditionelle *tredeleling* (»Jeg er til som et fornemmende, følende og villende væsen«, s. 103),⁸¹ hvilken han sammenknytter med sin opfattelse af årsagsforholdet mellem sjæl og legeme. I pagt med sine erkendelsesteoretiske overvejelser – helt i linie med den engelske associationspsykologi, – giver han dermed forestillingslivet, altså *fornemmen* en førsteprioritet i sjælelivet:

De tre Hovedformer af sjælelig Virksomhed ... knytte sig til hverandre som Led af en Kæde: den fra Omverdenen gennem Legemet kommende Paavirkning fremkalder i Bevidstheden først en Forestilling; denne vækker en Følelse og denne atter en Villen, hvorved Aarsagsrækken i Reglen paany føre over paa det Legemelige Omraade. (s. 104)

Men også for Kroman beror *tredelelingen* på en abstraktion, da enhver momentan bevidsthedstilstand indeholder alle tre virksomheder (»Sjælen (er) aldrig i noget Øjeblik ...alene forestillende, følende eller villende.«). Det er en af åndens inderste ejendommeligheder, at jeget på en gang er i stand at skelne (og med en kierkegaardsk vending) »at træde i Forhold til de to Led, der adskilles ... og ... formaar at sammenfatte dem i Enhed som sine Tilstande« (s. 125). Denne bevidsthedsevne døber Kroman *Jegets sammenfattende og skelnende Virksomhed* (s. 124).

Efter at have fastlået sjælelivets grundformer, fremstilles sjælelæren nu i nævnte årsagsfølge med kapitler om forestillings-, følelses- og viljesliv, hvor hvert grundelement – på udviklingsteoretisk vis – beskrives fra det mest primitive og elementære niveau til dets højeste og mest sammensatte udtryk.

I kapitlet om viljen fremgår det endvidere, at Kroman – sandsynligvis påvirket af sin Kierkegaardslæsning – vil forsvare et indeterministisk synspunkt på sjælelivets område (s. 311). Ligesom den rette tænken fører til erkendelselære og logik, mener Kroman, at den rette eller modsigelsesfri villen – i overenstemmelse med et menneskes inderste væsen – vil føre til den rette livsførelse (s. 318).⁸² Driftsbegrebet defineres som en art dispositionsberedskab, der i løbet af udviklingen gradvist vågner ved påvirkning fra forestilling og følelse. Skønt Kroman følger Sibberns driftsinddeling (jf. de egoistiske og sympatiske drifter) bliver *driftslivet* derfor – set i forhold til en psykodynamisk tankegang – først og fremmest *af afledet karakter*.⁸³

81 »Medens vort Forestillingsliv til Dels er som et Skuespil, der foregaar for os, og vort Viljesliv som en Nyfrembringelse, der foregaar ved os, er vort Følelsesliv som en Række, snart svagere, snart stærkere Omvæltninger, der foregaa i og med os.« (ibid., s. 206).

82 Se også Kroman 1903.

83 Se fx ibid. (s. 326-33).

I Sjælelærens sidste afsnit *Grundformernes Sammenspil* (s. 333-57) vises, hvordan de forskellige elementer ved »forskellig Blanding og Sammenstilling kan faa forskellige mere eller mindre typiske Hovedformer af mennesker frem« (s. 333). Dette er dog, mener Kroman, en endeløs opgave som »Digteren med større eller mindre held løser ... en Opgave som den egentlige Videnskab endnu langt fra formaaer at magte tilfredsstillende.« (s. 333).

Idet Kroman afviger fra de traditionelle opfattelser angående bl.a. forholdet mellem sjæl og legeme samt determinismesynspunktet, kommer han tidligt i polemik med Høffding, der i flere af sine værker, bl.a. i sin *Psykologi* og i sine *Psykologiske Undersøgelser*, forsøger at gendrive de noget kætterske synspunkter.⁸⁴

Men det betyder så samtidig, at der eksisterer en bredde af diskuterede synspunkter, som tidens filosofi- og psykologistuderende kan forholde sig til.

2. Det sjæleliges eksistens: Kortsen, Starcke, Næsgaard

En af de studerende, der forsøgte at finde en støtte for sine egne atypiske synspunkter i Kromans sjælelivsbetragninger, er den senere filosof og psykolog *Kort K. Kortsen* (1882-1939).

Kortsen bliver uddannet filosof med psykologi som hovedfag i 1910. Efter sin eksamen rejser han til Paris, hvor han studerer psykologi og bl.a. skriver *Etude sur les lois de la liaison et de la reproduction des états de conscience*⁸⁵. Hjemvendt i 1916 forsvare han da en for tiden særpræget disputats, *De psykiske spaltninger. En studie over sygt Sjæleliv*, som viser hans opfattelse af psykologiens betydning for psykopatologien. Kortsen er afgørende præget af Harald Høffdings opfattelse af det psykopatologiske område som et sammenfald eller en opløsning af bevidsthedens syntese, og han skelner som denne mellem *det formale* og *det reale jeg*⁸⁶. Kildematerialet er endvidere – som hos Høffding – den franske psykiatri (Pierre Janet) og hypnoseforskningens resultater, men det fremgår også, at Kortsen er filosofisk inspireret af Henri Bergson og William James⁸⁷. Til at illustrere sine synspunkter har Kortsen bl.a. lånt behandlingsmateriale fra tidens toneangivende danske psykiater, August Wimmer⁸⁸ fra *Sct. Hans Hospital*.

84 Se bl.a. Kroman *ibid.* (s. 311), Høffding 1889 (kap. 6) samt Høffding 1898 (s. 90-93).

85 Overs. Vidensk. Selsk.s Forhandl. 1914.

86 *Ibid.*, s. 30-48.

87 Af hvem Kortsen oversætter henholdsvis *Les données immédiates* (Den rene Bevidsthed 1917) samt *Human Immortality* (Menneskets Udødelighed 1918).

88 For oplysninger om Wimmers placering i datidens psykiatri se fx Fogt 1998.

Først og fremmest forsøger Kortsens ud fra Janet's og Høffding's psykologiske teorier at illustrere den sjælelige opløsning, *den psykiske spaltning*, under forskellige former og på forskellige trin⁸⁹ for dermed at nå til en dybere bestemmelse af *det sunde kontra det syge sind*. Men han diskuterer også i vidt omfang de psykoanalytiske teorier om bl.a. fortrængning, det ubevidstes primærprocesser samt om katarsis, sådan som han har lært dem at kende under sit psykologiske studium i Paris.⁹⁰ Ved sin vurdering af Freuds teorier er han afgørende præget af det franske udgangspunkt:

Freud finder som bekendt, at Emotioner af erotisk Art er Aarsag til saa godt som alle sjælelige Forstyrrelser, bortset fra denne mere end tvivlsomme Paastand er der i hans Teorier ikke meget nyt ud over, hvad Janet (og Charcot) allerede før ham har beskrevet. (ibid., s. 276-77)

Høffding, som er *opponent ex auditorio*, udtrykker sin skepsis over emnevalget. Kortsens bevæger sig tydeligvis ud over det deskriptive, erkendelsesteoretiske felt, som Høffding har udstukket:

Emnet, der var taget fra det vanskelige Grænseland mellem Patologi og Psykologi, var jo yderst interessant, men han (Høffding) vilde dog ønske for Dr. Kortsens, at han senere vilde søge tilbage til Psykologien og ofre den mere af sine Evner, end han nu gjorde (Høffding i Politiken 19.4.1916).

I Kortsens *Essays* fra 1932, der med en enkelt undtagelse indeholder tidligere trykte artikler, afhandlinger og afholdte foredrag, kan vi følge, at Kortsens tidligt har forsøgt at gå videre med flere af de ledende tanker fra disputaten. Som en af de første danske filosofiske psykologer præsenterer han med kritisk stillingtagen psykoanalysen⁹¹, hvis behandlingsform han dog først og fremmest identificerer med *katarsismetoden*. På korrekt teo-

89 Se ibid. kap XII (s. 225-267).

90 Kortsens diskuterer bl.a. teorien bag konversion (Kortsens 1916, s. 106)) samt fortrængning via forskydning (ibid., s. 107-8) samt katarsismetoden (ibid., s. 109), som han forholder sig kritisk til. Med henblik på Freud's betoning af seksualitetens ætiologiske rolle, skriver Kortsens bl.a. (ibid., s.107 fodnote): »*I den skikkelse, de fleste af Freuds Dicitler ... udformede Teorien (med seksuelle Tendenser og Følelser, som den allestedsnærværende psykiske Agens), kom de efterhaanden i alt for aabenbar Strid med Kendsgjerninger og den sunde Fornuft.*« Hellere vil han tilslutte sig Jungs bredere libido-begreb, som han mener kan opfattes »*som den vitale Energi i Almindelighed eller som Bergsons 'élan vital'*«, men frygter med et af sine forbilleder, Janet, at det vil føre til en ugunstig sammenblanding af både de seksuelle fænomener og élan vital.

91 Kortsens 1917.

retisk vis indplacerer han C.G. Jungs analytiske psykologi i forhold til Freuds teorier og vil, muligvis under indtryk af en psykodynamisk tankegang, selv inddele det sjælelige i tre niveauer *bevidst, ubevidst og underbevidst*⁹².

Men Kortsens demonstrerer også sit – for samtiden – uortodokse syn på det psykiske i bogen *Sjæl og Legeme*⁹³, hvor han går ind for en *vekselvirkningsteori*, som han har mødt den hos Kroman⁹⁴. Kortsens går et skridt videre, idet han antager eksistensen af en selvstændig sjæl, som lever videre efter legemets død⁹⁵ og skriver bl.a. (efter at have afstået fra nærmere at forklare, på hvilken måde forbindelsen mellem sjæl og legeme foregår):

...lad os skitsere følgende:

Der synes at kunne iagttages et formgivende Princip inde for den menneskelige (og dyriske) Organisme. Antog man, at dette formgivende Princip udgik fra Sjælen (eller man identificerede dette Princip og Sjælen), vilde man komme til det Resultat, at det er Sjælen, der om ikke skaber Stoffet, saa dog former det. Man kunde ligne Stoffet ved Jernfilspaaner og Aanden ved en Magnet. Sætter vi Magneten i Forbindelse med Jernfilspaanerne, vil disse hæfte sig fast paa Magneten i en Skikkelse, der ligner denne. Paa en lignende Maade danner Aanden Stoffet eller Materien til en Skikkelse eller Form, der paa en eller anden Maade er bestemt ved Aanden. Mister Magneten af en eller anden Grund sin Kraft, opløses Skikkelsen, der er dannet af Jernfilspaaner, og falder til Jorden. Paa en lignende Maade kan man tænke sig, at den menneskelige Aand efter visse Love og under visse Omstændigheder mister sin Kraft (eller Modstanden mod den bliver for stærk). Der indtræder da i Alderdommen en Svækkelse og til sidst i Døden en Opløsning. Men dermed er den Mulighed, at Aanden bevarer sin Uafhængighed og fortsætter sin Tilværelse ikke udelukket. (ibid., s. 14-15)

92 Kortsens 1921 (s. 199).

93 Kortsens 1930.

94 Se fx ibid., s. 37.

95 Kortsens, der i 1921 er formand for det i 1905 stiftede *Selskabet for Psykisk Forskning*, beskæftiger sig også med parapsyriske og okkulte fænomener (se bl.a. Kortsens 1920). I sin tid på Island (1922-1927), hvor han underviser i dansk ved universitetet i Reykjavik og bl.a. skriver en lille introduktion til Kierkegaard (Kortsens 1924), diskuterer Kortsens psykoanalyse og tilknyttede emner med den senere danske psykoanalytiker, mejeristen P.C. Petersen, som på daværende tidspunkt er direktør for en margarinefabrik (Hjort 1987). Petersen tager sin interesse for det parapsykologiske med ind i *Selskabet for Dynamisk Psykoanalyse*, hvor en af hans elever, Gert Rønshby, nu er formand for en aflægger af *Selskabet for psykisk Forskning*.

Ud fra sin grundindstilling til det psykiske påpeger Kortsen tidligt – i skrift og tale – psykologiens anvendelsesmuligheder for læger, præster, lærere, dommere og litteratur- og religionshistorikere. Samtidig kritiserer han den amerikaniserede form for videnskabelighed, han antager, der ligger bag psykoteknikken og udviklingen af den danske fagpsykologi.⁹⁶ Men han vender sig også mod udviklingen af en *lægmandsanalytisk tradition*, idet han i et foredrag i Århus Lærerforening i 1928 bl.a. udtaler:

Psykoanalysen kan være farlig, ikke for de sunde, men for de sjæleligt syge. De, der egner sig for at være Objekter, tror ofte selv de er udmærkede Subjekter (citeret efter Hjort 1989 (s. 277)).

C. N. Starcke (1858-1926), som i 1883 forsvarede sin doktordisputats om Ludvig Feuerbach, var – som Kortsen – en på mange måder atypisk filosof, der – i sit omfattende etiske og samfundsfilosofiske forfatterskab, – stod i opposition til Høffding og samtidens positivistisk indstillede filosoffer.⁹⁷ Illustrativ er hans vej til professorembedet, som han søgte, da Høffding i 1915 trak sig tilbage:

Det var ikke helt ukendt, at Høffding ønskede, at en af hans egne elever, Anton Thomsen (1877-1915), skulle være hans efterfølger. Imidlertid kom valget i det filosofiske fakultet til at stå næsten ligeligt mellem Thomsen og Starcke, hvor bl.a. både Lehmann og Kroman gik ind for Starcke.⁹⁸ Høffding holdt sig ikke tilbage, men udtalte sig negativt om Starckes kandidatatur. Det blev tungen på vægtskålen, og Thomsen fik professoratet, hvorefter han – kun atten dage i sit nye embede – gik hen og døde. Nu var Starcke selvskreven til at tage over. Men Høffdings autoritet betød, at han fik gennemtrumpfet en professor konkurrence, hvor både Victor Kuhr og Edgar Rubin stillede op. Af en dommerkomite bestående af otte sagkyndige, heriblandt Høffding, stemte de seks for Starcke, hvorfor Høffdings nederlag var totalt. Høffding mente, at Starckes værker bar præg af at være for tunge og dogmatiske, og gav endvidere udtryk for, at Starckes ordstrøm dækkede over en manglende skarp opfattelse af problemerne. Men der har sandsynligvis også ligget usaglige grunde af ideologisk karakter bag Høffdings afvisende holdning.⁹⁹

96 Kortsen 1916, 1920, 1924 samt 1928.

97 Folketingsmand for partiet Venstre, en af grundlæggerne af det danske Retsforbund samt aktivt medlem af den esoteriske frimurerbevægelse. Starcke interesserede sig også for pædagogik og var i 1899 med til at oprette en fri skole, *Det Danske Selskabs Skole*, som han var forstander for til den ophørte i 1911 (se bl.a. Nordenbo, Svend Erik 1980, s. 282-283).

98 Køppe 1983 (s. 47).

99 Se også Koch 1998 (s. 32-33).

Starckes *Psykologi*¹⁰⁰ falder da også – på trods af den ellers traditionelle disposition og opbygning – på væsentlige punkter udenfor den filosofiske psykologi. Ifølge sin tro på en moralsk verdensorden tager Starcke på forhånd afstand fra en mekanicistisk sjælelivsopfattelse og hævder det sjæleliges dominans over det legemlige. Endvidere går han i sine biologiske betragtninger ind for et vitalistisk standpunkt, sådan som det på samme tid udvikledes af Hans Driesch, og jævntiller sjælelivets indvirken med livsprocesserne (Starcke 1916a, s. 44-50 samt s. 63-71).

Hovedmanden bag den første kritik af Starckes vitalistiske grundsynspunkt er Høffding-eleven, magister i filosofi med psykologi som hovedfag, *Sigurd Næsgaard* (1889-1956). I næsten 20 år er Næsgaard en populær manuduktør ved filosofikum og skal som sådan anvende de bøger, de filosofiske professorer skriver til undervisningen. I et brev til Høffding takker Næsgaard Høffding for, hvad denne »har betydet og betyder for mig i Dag«¹⁰¹, og skriver bl.a. om sin manuduktørgerning, hvor han »nogle Hundrede gange« har måttet gennemgå Høffdings pensum:

Jo oftere, jo mere forbavset bliver jeg over den store Sammenhæng, der er i Deres Tanker fra først til sidst. Jeg kender ingen Bog som er så systematisk ordnet som Deres Psykologi. Alle andre, som jeg har prøvet at gennemgå, falder fra hinanden i Lag, der ikke er saa vel tænkte sammen som Deres Psykologis enkelte Dele. (Næsgaard i brev til Høffding 11.3.1918).

I sin kritik af Starckes psykologi tager Næsgaard da også netop fat i værkets disposition og påviser »fejl, forvirring og modsigelser«, mens han samtidig benytter lejligheden til at kritisere Starckes introduktionsbog til logikken.¹⁰² *Studenterrådet* bakker op og Starcke, der sandsynligvis føler sig hængt ud, svarer behersket på kritikken og fortæller, at bogen er skrevet hurtigt, fordi Høffdings bog på daværende tidspunkt er udsolgt. I senere udgaver reviderer han nogle af de kritiserede punkter.

Men *Sigurd Næsgaard* bliver selv et eksempel på en filosofisk psykolog, hvis ideer – bl.a. på grund af de kunstige skel i interesseområder, der hersker mellem de to fagpsykologiske hovedlejlere, – aldrig vinder indpas.¹⁰³ Med sin grundtvigianske højskolebaggrund og læreruddannelse er han tidligt interesseret i den pædagogiske anvendelse af fagpsykologiens resultater. Men han er også – som Høffding og Kroman – interesseret i grænseområdet mellem psykologi og erkendelsesteori.

100 Starcke 1916a, 1916b, 1923.

101 Næsgaard i brev til Høffding 11.3.1918.

102 Næsgaard 1916a, 1916b samt 1916c.

103 For inddeling af Næsgaards forfatterskab og produktive perioder se bl.a. Hjort 1989, Hjort 1999, Hjort 2000 samt Korsaa 1987.

Allerede i 1914 finder vi Næsgaard som medstifter af *Foreningen for Eksperimentel Pædagogik*, i hvis bestyrelse han indgår.¹⁰⁴ Da han i 1918 og 1919 publicerer nogle psykologiske tests i foreningens tidsskrift, der ikke som datidens gængse tests opererer med tal, kritiseres han af redaktørerne for den *filosofiske* tilgang. Næsgaard er afgørende præget af Høffdings opfattelse af den eksperimentale psykologis grænser og skriver, at en systematisk iagttagelse må gå forud for eksperimentet, som er nødvendigt for en finere vurdering.

Indadtil – privat – er Næsgaard efterhånden begyndt at anse Lehmann og psykofysikken som overfladisk, og i et selvbiografisk afsnit i bogen *Skabende Virken*¹⁰⁵ skriver han om sin studietid på det psykofysiske laboratorium:

...På laboratoriet hos Alf. Lehmann ved eksperimenterne skabtes der uventede resultater, mine egne reaktioner mod påvirkninger. Det er mig, der viser sig her, tænkte jeg, når jeg producerede de forskellige resultater. Sådant er jeg, sådan virker jeg. Lehmann indrangerede resultaterne, og han ville også give mig en teori om dem, som han havde lånt et sted fra. Jeg antog dem ikke, selv om jeg ikke protesterede straks. Jeg gjorde tusinder forsøg, og herunder dukkede mange andre fænomener op end dem, professoren ville forklare. Han ventede en disputats, jeg valgte at studere det nye. (ibid., s. 78-94).

I 1915 skriver Næsgaard magisterspeciale med titlen: *En Undersøgelse af Tænkningen så vel i psykologisk som erkendelsesteoretisk Henseende*. Det er interessant, at han ud fra dette tema udfolder et psykologisk forfatter-skab¹⁰⁶, hvori han, som den første danske filosof og psykolog – med henvisning til tidens internationale eksperimentopsykologiske forsøg over den menneskelige tænkning,¹⁰⁷ – introducerer en fænomenologisk tankegang.¹⁰⁸ I *Kortfattet Sjælelære* (Næsgaard 1919) skriver Næsgaard fx, at *bevidsthed om, er det centrale i al Sjælelære* (ibid s. 75). Gennem en beskrivelse af bevidsthedens struktur (som bestående af fire forskellige indstillinger) vil han derefter udskille det sjælelige element, som gør, at mennesket fremfor andre dyrearter orienterer sig gennem viden:

104 Hjort 1989 (s.35-40).

105 Næsgaard 1950

106 I tiden 1919-24, se litteraturliste.

107 Jf. bl.a. Würzburgerskolen.

108 Jf. bl.a. Brentano og Husserl.

Hvad vi veed, veed vi gennem Begreberne ... Tingene kan naturligvis eksistere, uden at vi er dem bevidste, vore vage Sansedata og Følelser maaske ogsaa. Men vi kan ikke konstatere, at de eksisterer, uden at vi anvender Begreber dertil. (ibid., s. 81).

Han placerer derefter bevidsthedsvirksomhederne som et *centralværksted*, hvorfra menneskets handlinger styres:

Fra de opdukkede Fornemmelser gaar Vejen direkte til Følelser og Bevægelser. ... Hos Mennesket skyder der sig et Mellemlid ind mellem Sansning og Bevægelse, og dette Mellemlid er Bevidsthedsvirksomhederne. De givne Sansefornemmelser bliver Genstand for Iagttagen, Genkenden, Dømmen, Antagen, Ønsken, Overvejen o.s.v. (ibid., s. 206).

Næsgaard har højst sandsynligt arbejdet med nogle af de begrænsninger, som Kromans erkendelsesteori løber ind i. Ved siden af den traditionelle tredeling opprioriterer han både *bevidstheden* og *begrebet* som selvstændige psykologiske elementer og tager – som Kroman – udgangspunkt i en *vekselvirkningsmodel* vedrørende forholdet mellem det sjælelige og det legemlige. Samtidig indarbejder han det høffdingske syntesebegreb og forsvarer i april 1922 den filosofisk-psykologiske afhandling *Bevidstheden Form*.¹⁰⁹

Doktorafhandlingen¹¹⁰ bliver noget nær en akademisk nedtur for Næsgaard. Høffding gør indsigelser ved det offentlige forsvar, og udtaler bl.a. »Jeg ved nok, at De forstaar noget andet ved Bevidsthedens Form end jeg«. ¹¹¹ Herefter går Næsgaard, ifølge dagspressens rapporter, til et elskværdigt modangreb, hvori han bl.a. inddrager en kritik af Høffdings psykologi og lader underforstå, at professoren vist ikke helt forstår hans tankegang. Høffding skulle derefter – ifølge Næsgaards senere beretning – have »ladet som om« han havde forstået den.¹¹² Ved slutningen af sin

109 Næsgaard kommer ikke – trods sin fænomenologiske orientering – ud over den lukkede, mekaniske sjælelivsmodel. Dette demonstrer han flere steder i sit forfatterskab, når han – som en pædagogisk illustration af sin tankegang – anvender en traditionel empirisk film lærred-model (se fx Næsgaard 1942, s. 8-10) samt min gennemgang af doktorafhandlingen i Hjort 1989, s. 204-22). Næsgaards analyser af de forskellige opfatteformer og de heri indgående elementer bygger først og fremmest på introspektion og filosofisk analyse. Se for illustration af Næsgaards position også Bredo 1986 samt Olsen 1986. For historisk og erkendelsesteoretisk introduktion til intentionalitetsbegrebet i psykologien se fx Schultz 1986.

110 De Ordentlige Opponenter var Professor, Dr. H. Høffding og Professor, Dr. V. Kuhr. Ex auditorio opponerede Professor, Dr. Wimmer (Hjort 1989, s. 272).

111 Næsgaard i brev til Høffding af 28. jan 1926.

112 Hjort 1989.

opposition vil Høffding benytte anledningen til at rose Næsgaard for altid at have »Dampen oppe«, men tilføjer så lidt bittertsødt, at kun en gang imellem lader han den slippe ud på urette tid og sted, fx i dagspressen¹¹³. Dette er en hentydning til sagen om Starcke og Næsgaards stadigt gentagne kritik af professorernes lærebøger ved filosofikum, – en kritik som sandsynligvis ikke har gavnet Næsgaards muligheder for en senere universitetskarriere. I 1924 og 1926 fortsætter han denne linie med en sønderlemmende kritik af både Starckes, Kuhrs og Brandts filosofikumrettede bøger i logik, og mener, at der bør indføres censorer ved filosofikum, så de værste lærebøger kan blive kasseret. Studenterne bør have lov til at gå til eksamen på grundlag af andre bøger end dem, som professorerne forelæser over.¹¹⁴

Da det ikke lykkes Næsgaard at blive knyttet til universitetet, glider hans interesse bort fra erkendelsesteorien og – i forbindelse med et tidligt engagement i den internationale pædagogik og en fri skole – over i den anvendte psykologi, specielt psykoanalysen. Selv om han udfolder et omfattende psykoterapeutisk forfatterskab, omtales hans indsats på dette område ikke i hverken Brandts eller Jørgensens senere psykologibøger. Begge henviser dog bl.a. til Næsgaards indledende psykologiske forfatterskab og dets introduktion af intentionalitetsbegrebet.¹¹⁵

I det senere psykoanalytiske forfatterskab drejer Næsgaard – under påvirkning af tanker fra Bergson og ny-vitalisten Müller-Freienfels – i retning af en vitalistisk sjælelære, hvor sjælen defineres som livets grund. Samtidig indarbejder han ideer fra den personlighedsorienterede filosofiske tradition, som den bl.a. kom til udtryk i Høffdings personlighedsprincip og i den Sibbernske driftspsykologi.

3. Videre med Høffding: Victor Kuhr og Frithiof Brandt

Victor Kuhr (1882-1948) bliver på baggrund af sit veltilrettelagte indlæg ved professorkonkurrencen i 1916 udnævnt til lektor i filosofi, hvorefter han to år efter – uden konkurrence – overtager Cl. Wilkens professorat.

113 Se bl.a. Nationaltidene d. 11.4-1922: *Doktordisputatsen* samt samme avis d.12.4.22: *Doktordisputatsen i Gaar* samt Politikens omtale af samme begivenhed: *Mellem Psykologer – En livlig Doktordisputats*. Af sidstnævnte artikel fremgår det, at Næsgaard ansøgte om et professorat efter Alfred Lehmann i maj måned år 1922. Næsgaard overvejer at søge ledige professorater mindst to gange herefter, men får sidste gang under hånden at vide, at han på grund af sin psykoanalytiske virke ikke vil blive taget i betragtning, hvorefter han trækker ansøgningen tilbage.

114 Næsgaard 1924,1926.

115 Bl.a. s. 29 i Brandt 1934 og bl.a. siderne 107, 303 i Brandt 1940 samt bl.a. siderne 171, 218, 223, 367, 391, 417, 490, 523, 564 i Jørgensen 1963.

Kuhr var oprindelig klassisk filolog med speciale i førsokratikerne. I 1912 skrev han disputats over et pædagogisk emne, *Det pædagogiske System i Comenius' Didactica magna*, som var tænkt som den første af en række historisk-pædagogiske undersøgelser med sigte på »en samlet theoretisk Underbygning for og Begrundelse af vor egen Tids praktiske Opdragergerning«. ¹¹⁶ Som underviser ved filosofikum anvendte Kuhr først og fremmest uddrag af Høffdings psykologi og senere uddrag af Brandts psykologi. Men han udformede også to små – lidt knudret skrevne – bøger, *Grundtræk af en Karakterologi* (1934) og *Psykologi og Menneskekundskab* (1937). ¹¹⁷ Disse bøger viser direkte hen til nogle af de filosofiske problemstillinger, som Høffdings psykologi – ud fra sine forudsætninger – løber ind i: Mere præcist er det Kuhrs hensigt heri at behandle de individuelle forskelle mellem menneskers indstilling overfor *dels* hinanden og *dels* omverdenen samt det fremmedpsykiske problem. Sidstnævnte anskueliggør han ved brug af en høffdingsk analogislutningslære, som skal forklare, hvorfor vi tillægger andre mennesker bevidsthedsliv. Sluttelig illustrerer han selvforståelsesproblemet ud fra det tilsyneladende paradoks, at man på den ene side kun er sig sit eget sjæleliv direkte bevidst, mens man kun kender andres sjæleliv indirekte.

En mundtlig tradition fortæller, at Kuhr, der skal have været en fremragende underviser ¹¹⁸, i 1927 var årsag til en opstramning af filosofikumreglementet fra den kgl. anordning af 1871. Kuhr havde ladet sig rive med af en ung, køn studines tårer, da hun dumpede en formiddag, til at lade hende gå om og bestå samme eftermiddag, hvorfor undervisningsministeriet følgelig ved lov lagde fast, at der skulle medvirke en censor ved filosofikumprøven.

Så følelsesladet en reaktion ville Kuhrs kollega – den mere aristokratisk tilbagetrukne Frithiof Brandt – næppe have tilladt sig selv at vise. *Frithiof Brandt* (1892-1969) bliver professor i 1922, samme år, som han var blevet dr.phil. med afhandlingen *Den mekaniske Naturopfattelse hos Thomas Hobbes* ¹¹⁹, som stadigvæk betragtes som noget af det bedste, der er skrevet om emnet. I 1929 udsender han sit andet ligeså højt estimerede hovedværk, *Den unge Søren Kierkegaard*. Men Brandt vil sandsynligvis også blive stående længe dels som en af Høffdings mest fremtrædende elever og dels på grund af sin indsats som lærer ved filosofikum.

I mange år anvendte Brandt Høffdings *Psykologi i Omrids på grundlag af Erfaring* ved sin filosofikumundervisning, men besluttede sig så for at

116 Se Stybe 1980 (s. 91-98).

117 Kuhr skrev også – i 1927 – en afhandling byggende på æstetisk-psykologiske undersøgelser *Æstetisk Oplevelse og kunstnerisk Skaben* (tysk 1929).

118 Ca. 1400 studenter skal gennem årene have fulgt hans forelæsninger.

119 Engelsk 1928.

skrive sit eget materiale, som skulle tage hensyn til psykologiens nyeste udviklingstendenser. Først og fremmest ville han revidere den klassiske associationsteori ud fra den nyere tids teorier om blandt andet tænkningens, fantasilivets og det ubevidstes psykologi. Dette betød så, at han på flere punkter strammede op på den høffdingske psykologi og forsøgte at udrense utidssvarende antagelser. Første bind udkom i 1934. Det omhandler sanselivet på baggrund af en lang og fyldig fysiologisk indledning. Andet bind udkom i 1940 og behandler indgående forestillings- og tanke- liv. Dette bind giver en glimrende introduktion til Brandts optagethed af erkendelsens psykologi samt hans evne til i klar fremstillingsform at redegøre for samtidens forskning på området. I populær form fortsætter han denne linie med en blændende skåret oversigt over tidens psykologiske retninger, deres udgangspunkt og vigtigste grundbegreber i en artikel i antologien *Videnskaben af i dag*¹²⁰. Del 3. af Brandt psykologi, der skulle omfatte følelsesliv og viljesliv, udkom aldrig. I et senere værk, *Formkolorisme* med undertitlen *et bidrag til Kromatismernes Fænomenologi*,¹²¹ træder Brandt ind på eksperimentalpsykologiens område. Værket bygger for det første på et betydeligt eksperimentalpsykologisk arbejde og belyser for det andet de synsoplevede figurer ud fra et andet synspunkt, end Rubin tidligere gjorde gældende. I mange år udforskede Brandt formkolorismen, som er et fænomen, han selv havde opdaget: i visse personers forestillingsliv knytter farver sig til former på lovmæssig vis. Med *Maximer og sentenser* og *Små Prismer*¹²², skriver Brandt sig endvidere ind i den personlighedsorienterede linie fra Poul Møller.

Her vil jeg koncentrere mig om Brandt selvstændige undervisningsmateriale ved filosofikum, *Psykologi* bd. 1 og bd. 2: Af Brandt udredninger omkring nervesystemet fremgår det, at han anser *psykofysiologien* som en vigtig del af psykologien (bd. 1. s. 90) og opfatter den skarpe sondring mellem psykologi og fysiologi som rent teoretisk, da bevidsthedslivet »staar i inderlig forbindelse med det organiske liv. Psykologien føres derfor ofte over i fysiologien, og omvendt føres fysiologien ofte over i psykologien« (ibid., s. 90). M.h.t. det vitale spørgsmål om »sjælen« og »legemet« må man indtil videre nøjes med at konstatere de spredte kendsgerninger og i øvrigt overlade spekulationerne til metafysikerne (ibid., s. 91). Men det er på den anden side også vigtigt, at psykologiens genstandsområde forstås i egen ret og ikke reduceres til noget rent fysiologisk eller adfærdsmæssigt. Psykologien har sit udgangspunkt i bevidsthedslivet som en selvstændig kendsgerning.

120 Brandt 1944.

121 Brandt 1958.

122 Brandt 1945 og Brandt 1962.

I sin definition af bevidstheden lægger Brandt vægt på intentionaliteten

Det faktiske er ikke bevidsthed, men bevidsthed om noget = oplevelse. (ibid., s.11).

Dermed kan der tages hensyn til gestaltspsykologiske synspunkter og resultater, men det er alligevel stadigvæk associationspsykologien, der danner det teoretiske grundlag for Brandts overvejelser. Med henvisning til samtidig forskning kasserer Brandt fx Høffdings opfattelse, at *helhedsloven* er den fundamentale af associationslovene (se fx bd. 2., s. 128-130), og foreslår i stedet, at de *determinerende faktorer* for forestillingsproduktion er: Recentheden, hyppigheden, intensiteten og opgaven (ibid., s. 131-42).

Brandt overtager den klassiske *tredeling* af bevidsthedslivet, men fremhæver samtidig, at inddelingen ikke er uden vanskeligheder, da de tre hovedbegreber har en videre betydning i psykologien end i almindeligt sprogbrug. Gennem Brandts afklaring (bd. 1, s. 30-57) kommer tredelingen til at fremstå logisk sammenhængende og overskuelig med henblik på primært og sekundært niveau i udviklingspsykologisk forstand, sådan som det fremgår af klassifikationsskema bind 1, s. 52:

Tredelingen af bevidsthedslivet

	Erkendelse	Følelse	Vilje
Primært	Sansning (sensuel erk.)	Sensuel følelse	Uvilkårligt handlingsliv
Sekundært	Forestillings- og tankeliv (ideel erk.)	Ideel følelse	Egentlig villen

For Brandt er ingen af de tre bevidsthedssider mere fundamental eller væsentlig end de andre, hvorfor han bryder med Høffdings voluntarisme og mener, at man ligeså godt kan fremhæve erkendelsen eller følelsen som viljen. Dog

borttænkes ... en af de tre hovedsider, kan man overhovedet ikke genkende det menneskelige bevidsthedsliv. (ibid., s. 56)

I lighed med traditionen fra Sibbern fastholder Brandt, at

Det sunde bevidsthedsliv bestaar i en harmonisk udfoldelse af alle tre sider ... ingen af siderne dominerer over de to andre. (ibid., s. 56)

Brandt lægger altså tydeligvis afstand til Høffdings syntese-begreb samt dennes opfattelse af sjælelig sygdom som et opløsningstegn. Dette reflekteres yderligere i diskussionen af begrebet om det ubevidste, hvor Brandt skelner mellem *det ubevidste i almen psykologisk forstand*, som det felt, der i ethvert givet nu ligger uden for bevidstheden, og så *den freudske betydning*, hvor det ubevidste bruges i »en specifik snever betydning« (bd. 1, s. 21-24). Det ubevidste er – for Brandt – et centralt psykologisk spørgsmål, som det ikke er til at komme uden om. I denne forbindelse behandler han Freuds fortrængningslære (bd. 2., s. 208-11) og skriver, at den hverken kan direkte verificeres eller falsificeres, da man ikke »kan se ned i det ubevidste« (ibid., s. 211). Derimod mener han, at den muligvis vil kunne sandsynliggøres bedre gennem mere erfaringsmateriale (ibid., s. 211).

Under fantasilivet skildrer Brandt, hvad han betegner som »det interessanteste moderne forsøg« på at forstå et givet drømmeindhold, nemlig Sigmund Freuds drømmeteorier (ibid., s. 259), og gennemgår i detaljer drømmearbejdet, *fortætning*, *forskydning*, *dramatisering* og *symbolisering*, hvorefter fremstillingen ud fra Brandts erkendelsesteoretiske interesse ender med 4 kritiske bemærkninger, hvor punkt 4 bliver et kardinalpunkt:

- 1) Freuds psykologiske påstande om det ubevidste lader sig ikke kontrollere.
- 2) Vilkaarligheden i tydningen af drøm, der med de angivne mekanismer kan tydes som næsten hvad som helst.
- 3) Freuds drømmeteorier kan have gyldighed overfor bestemte former for sjælelig sygdomme uden af den grund at gælde for det normale sjæleliv.
- 4) Hvis det viser sig, at drømme ikke er symbolske, falder Freuds drømmeteorier til jorden:

... i drømme skulle man altsaa ifølge Freud drømme i symboler, uden at man selv ved, hvad det drømte er symbol paa ... Bevisbyrden paa hviler den, der vil hævde, at denne drøm »i virkeligheden« er et symbolsk udtryk for ubevidste drømmetanker. (ibid., s. 279).

4. Erkendelse og psykologi: Jørgen Jørgensen

Allerede som nyudklækket professor i 1924 efter Starcke går Jørgen Jørgensen (1894-1969), periodens dominerende filosof efter Høffding, i gang med en gennemgribende reform af filosofikum. Han skriver *Filosofiske forelæsninger som indledning til videnskabelige studier*¹²³, der er blevet betegnet som »dansk filosofikums klassiker«¹²⁴, hvori han i diametral modsætning til Høffding skitserer sit filosofiske program for en videnskabelig filosofi. Dennes vigtigste opgave er ifølge Jørgensens først og fremmest – på anti-metafysisk og nykantiansk vis – at dæmme op for menneskets trang til at danne omfattende verdensanskuelser. Mens Høffding ville gøre psykologien til en filosofisk grunddisciplin og se den som grundlaget, videnskabernes og filosofiens fundament, opfatter Jørgensen omvendt erkendelsesteorien som psykologiens og videnskabernes fundament. Det drejer sig derfor om at analysere de erkendemåder og vurderinger, som mennesket betjener sig af både inden for de enkelte videnskaber og i den praktiske daglige tilværelse. I 1935-39 udkommer en revideret udgave af de filosofiske forelæsninger, hvor bl.a. den moderne filosofis historie og diskussionen af filosofiens grundproblemer er skåret bort, mens det psykologiske stof er blevet langt fyldigere. Jørgensen vil – under indtryk af diskussioner forud for universitetsbetænkningen i 1940 – revidere sit undervisningspensum, så det kom til at ligge mere i linie med Brandts og Kuhrs pensum, der jo som vist var stærkt præget af deres undervisning i psykologi.

Det er interessant, at Jørgensen også tidligt er optaget af de klassiske problemer om *forholdet mellem sjæl og legeme* og det *fremmedpsykiske problem*. Han går imidlertid den stik modsatte vej end fx Kortsen og forsvarer en *materialistisk position*. I en artikel i *Vor Tid* (årgang 1914-15) med titlen *Sjæl og Legeme – et Skinproblem* gør Jørgensen gældende, at »den eksplikative Psykologis Genstand kun kan være Hjerneprocesserne«. Han vil dermed slå fast, at »Vejen til en virkelig videnskabelig Forståelse af alt saakaldt 'aandeligt Liv' gaar ... gennem Hjerneprocesserne« (ibid., s. 438). Men der er ingen tvivl om, at han i løbet af sin udvikling – hvor han inspireres af både Bertrand Russell, Herbert Iversen og den logiske positivisme – får svært ved at fastholde og gennemføre denne tidlige radikalisme. Det er da også gennem samtaler med bl.a. Louis Hjemlev og Edgar Tranekjær Rasmussen, at Jørgensen efterhånden finder frem til et standpunkt – under inspiration fra Tranekjærs emnelære,¹²⁵ – hvor ud fra den psykologiske videnskabs og dele af biologiens resultater kan fremstilles systematisk på en for ham filosofisk acceptabel måde.

123 Jørgensen 1927, revideret udgave bd.1 i 1935, bd.2 i 1939.

124 Witt-Hansen 1965 (s.13).

125 Se fx Jørgensen 1963 (s.152-54).

I løbet af fyrrerne skriver Jørgensen nu den sidste betydningsfulde filosofiske lærebog i psykologi – et værk, der samtidig bliver stående som hans filosofiske hovedværk: *Psykologi på biologisk grundlag*. Bogen danner helt op i tresserne og begyndelsen af halvfjerdsenerne grundlaget for filosofernes undervisning i psykologi. Side 1-188 udkommer første gang i 1941, side 189-328 i begyndelsen og side 329-380 i slutningen af 1942, side 381-492 i 1943, og side 492-638 ved udgangen af 1945. Bogen udgives samlet i 1955, 1957 (revideret udg.) og i 1963. Kapitel 6, hvis titel er *Hvad er Psykologi*, bliver i revideret udgave oversat til engelsk og trykt i *Danish Yearbook of Philosophy Vol. 6* i 1969.¹²⁶

Man kan få et indtryk af det omfattende arbejde, Jørgensen har begivet sig ud i allerede ved bestemmelsen af psykologiens genstandsområde. Psykologi defineres bredt som *læren om bevidsthedslivet og dets fremtrædelsesformer, hvad enten disse er af behavioristisk, fysiologisk eller fænomenologisk karakter* (ibid., s. 171). Ud fra dette samlende punkt kommer værket til på deskriptiv vis at reflektere stort set alle væsentlige synspunkter og forskningsresultater fra samtlige af tidens vigtigste internationale psykologiske retninger og kan stadigvæk anvendes som pålideligt opslagsværk.

I relation til spørgsmålet om sjæl/legeme kan Jørgensen allerede ud fra værkets biologiske udgangspunkt klassificeres som *epi-fænomenalist*. I bogens første afsnit om mekaniscisme kontra vitalisme¹²⁷ stiller han sig på *et mekanicistisk grundsynspunkt*, som han forsøger at lægge til grund for resten af værket. Dog anvender han også, da han tydeligvis har besvær med denne synsvinkel (specielt ved de mere komplicerede bevidsthedstilstande), flere steder synspunkter, der kan minde både om dynamiske, strukturalistiske og gestalt-psykologiske indfaldsvinkler. Selv om Jørgensen allerede i 1914 forkastede en psyko-fysisk parallelisme, kommer det – under udarbejdelsen af værket – bag på ham, at dets grundstruktur efterhånden alligevel viser sig at være Høffdingsk: nerveprocesser, adfærd og bevidsthedsfænomener ses som sideordnede, nærmest parallelle fremtrædelsesformer for bevidsthedslivet.¹²⁸

Jørgensen bryder som den første filosofiske psykolog med den traditionelle tredeling. Han vil i stedet klassificere bevidsthedsprocesserne i 5 hovedgrupper: reciperen, symboliseren, struktureren, reproduceren og stræben.¹²⁹ Disse fem hovedgrupper beskrives så hver for sig ud fra deres fænomenologiske, behavioristiske og fysiologiske fremtrædelsesformer. Et underliggende viljeselement er derfor på forhånd udelukket.

126 I min gennemgang følger jeg den samlede udgave fra 1963.

127 Ibid. (s. 6-47).

128 Se Koch 1998 (s. 38-39).

129 Se ibid., s. 240-41 samt kap X, s. 243-93.

Derimod er det et væsentligt træk, at Jørgensen ud fra sin erkendelsesteoretiske interesse forsøger at beskrive og vurdere de forskellige psykologiske teoridannelser efter deres erkendelsesværdi. Skønt Jørgensen har gjort op med Høffdings psykologisme, er værket dog også så stærkt præget af hans erkendelsestrang, at det på flere måder kan betragtes som en lærebog i analytisk erkendelsesteori.¹³⁰ Det gælder for Jørgensen om at forvise alt, hvad der kan ligne metafysik fra psykologien, hvorfor han forholder sig kritisk til al tale om på forhånd konstruerede begrebsdannelser som f.eks. bagved liggende drivkræfter som drift eller underliggende ubevidst. Dog forholder han sig som Brandt åben over for Freuds drømmeteorier, som han betegner som

et væsentligt fremskridt ... fordi den med så stor styrke fremhæver, at det manifeste drømmeindhold blot kan betragtes som et udtryk eller en fremtrædelsesform for mere omfattede bevidsthedsdannelser, hvis existens neppe kan betvivles, skønt man kun kan gøre sig mere eller mindre vage og usikre formodninger om deres specielle karakter. (s. 379-80)

Derimod har han ikke respekt for Freuds drømmetydninger, ligesom han betvivler den status, psykoanalysen vil give ødipuskomplekset.¹³¹ Jørgensen drejer – ud fra en underforstået materialistisk grundholdning – et skridt bort fra et psykodynamisk synspunkt, hvilket bl.a. kan illustreres ved følgende citat:

Efter min opfattelse er forholdet det tragikomiske, at netop de momenter i psykoanalysen som i offentligheden har vakt mest forargelse og modstand (nemlig betoningen af den overordentlig store rolle som de seksuelle »drifter« spiller på snart sagt alle menneskelivets områder) er dem, hvorved den – trods mulige overdrivelser og fejltagelser – har ydet sin vigtigste indsats, medens den omvendt har tiltrukket sig mest interesse i videre krese (fx i skønlitteraturen) ved sine »teorier« om »drifternes« almindelige natur og sammenspil, som ofte er ganske ubegrundede og hasarderede, men stort set stemmer godt med vulgærpsykologiens mytiske opfattelse af »sjælelivet«. (ibid., s. 403)

130 Se bl.a. Stybe 1976, s. 133.

131 Ibid., s 378-79 samt s. 523-24.

III. FAGPSYKOLOGIENS SELSTÆNDIGGØRELSE

Man kan se fagpsykologiens løsrivelse i forhold til den filosofiske psykologitradition i to trin legemliggjort i dens to første professorer, Lehmann og Rubin. Her vil jeg indledningsvis optrække de formelle linier:

De fleste, der har skrevet om polyteknikeren Alfred Lehmanns konstituering af psykofysikken på dansk grund (maj 1886), beretter, at filosoferne i starten så venligt på de nye tiltag.¹³² Lehmann modtog både den nødvendige støtte til sine studier i psykofysikken og til oprettelsen af det psykofysiske laboratorium.

Allerede i 1883 – netop nyudnævnt som professor i filosofi, – anbefalede Harald Høffding Lehmanns ansøgning om et studieophold på Wilhelm Wundts laboratorium for eksperimentel psykologi i Leipzig. Senere stod både Kristian Kroman og Harald Høffding trofast bag Lehmanns anmodning til universitetet om at overtage *Psyko-fysisk Laboratorium* og udnævne ham til bestyrer, hvilket blev en realitet i 1892. Samtidig udnævntes Lehmann – på det filosofiske fakultets anbefaling – til docent i eksperimentel psykologi. Først i 1907 blev Lehmann ligeværdigt medlem af fakultetet, da man mente, at laboratoriet først på dette tidspunkt stod i et tilstrækkeligt nøje forhold til studierne ved fakultetet.¹³³

I foråret 1918 tog Alfred Lehmann da – med henvisning til psykologiens anvendelsesmuligheder bl.a. indenfor den begyndende militærpsykologi i USA og indenfor industriens personaleudvælgelser – initiativet til oprettelsen af en særlig magisterkonferens i »teoretisk og anvendt psykologi.« De vordende psykologer kunne ved en sådan nyordning koncentrere sig om psykologiens udvikling, mens filosofistuderende ville blive aflastet fra kravet om eksperimental-psykologisk viden og på denne måde »vinde Tid til et videre Studium af generel (sociologisk) Psykologi, der staar i nærmere organisk Sammenhæng med de filosofiske Discipliner end Eksperimental-psykologien.«¹³⁴ Filosoferne havde gerne set, at den nye konferensuddannelse indeholdt en prøve i erkendelsesteori, men dette krav måtte de lade falde under forhandlingerne. Psykologien på filosofistudiet blev nu reduceret fra at være et muligt hovedfag til et obligatorisk bifag, dog endnu med en link til eksperimentalpsykologien. Stadigvæk krævedes der nemlig undervisning og laborantøvelser under de ledende professorer

132 Jf. fx Køppe 1983, From m.fl. 1980, Moustgaard 1986 samt Willanger 1986, som jeg her og i hovedafsnittet om Lehmann følger i mine summariske henvisninger til Lehmanns udvikling.

133 Ved kgl. Resolution af den 5.4.1910 blev Alfred Lehmann Professor extraordinarius – professor ordinarius blev han fra 1. April 1919.

134 Se også From m.fl. 1980 (s. 183-84). Lehmann argumenterer altså med henvisning til den inddeling mellem subjektiv og objektiv psykologi, som Høffding havde indført i sin psykologi.

på *Psykologisk Laboratorium*, først og fremmest (efter Lehmanns død i 1921) Edgar Rubin, Edgar Tranekjær Rasmussen og Franz From.

Et nyt skridt i psykologiens selvstændiggørelse indtraf, da Edgar Rubin overtog professoratet efter Lehmann. Rubin var ikke selvskreven til at overtage Lehmanns professorat i eksperimental psykologi, idet både *Pædagogisk Selskab*, *Foreningen for eksperimental Pædagogik* og en række lærerforeninger samt de studerende ved *Psykofysisk Laboratorium* havde peget på Lehmanns mangeårige, nære medarbejder, R.H. Pedersen, som en naturlig efterfølger, idet han stod tæt på dennes interesse for anvendt psykologi. Bedømmelsesudvalget, der bestod af de tre fungerende professorer i filosofi, Kristian Kroman, C. N. Starcke og Victor Kuhr, fandt på den løsning at udnævne Petersen til lektor i anvendt psykologi med pædagogik som speciale, hvilket betød, at vi i hvert fald fra denne periode kan se tre hovedlinier i dansk psykologis historie¹³⁵:

1. *filosoffernes psykologilinie*, der i de traditionelle lærebøger til filosofikum – på deskriptiv vis ud fra de nævnte forudsætninger – forsøgte at afspejle den internationale psykologiske forskning i samtlige dens afskyninger.
2. *den rubinske universitetslinie*, der primært beskæftigede sig med forskning ud fra en perceptionspsykologisk tilgang.
3. *den pædagogisk-skolepsykologiske linie*, der primært var optaget af anvendelsen af den vundne psykologiske indsigt på undervisning og opdragelse.

Filosofferne har muligvis valgt Rubin som Lehmanns afløser på grund af dennes tilknytning til den erkendelsesteoretiske linie fra Høffding, og fordi Lehmanns psykofysiske materialisme har forekommet dem en smule enøjet. I hvert fald ser det også ud til, at både Starcke og Kuhr i deres indstilling har fremhævet Rubins omfattende og mere bredspektrede arbejde og produktion og sammenlignet med Pedersens mere specielle interesse for især den eksperimentelle pædagogik.

På baggrund af pædagogernes psykologiske virken igennem tyverne steg interessen for linie 3 nu drastisk i løbet af trediverne, hvor antallet af psykologistuderende femdobledes.¹³⁶ Interessen blandt pædagoger og lærere for en særlig psykologisk-pædagogisk uddannelse, der skulle sigte mod en psykologisk praksis, bevirkede planlægningen af et særskilt cand. psych. studie, hvor den studerendes koncentration – fremfor på forskning – kunne hvile på den praktiske gerning. Mens det i andre lande var psykoteknikken eller psykoanalysen, der var paradigma for den professionelle

135 Min gennemgang følger From et al. 1980 (s. 167-70), Køppe 1983 (s. 103-105) samt Torpe 1986 (s. 88-89).

136 Hauglands redegørelse som lægges til grund (Haugland 1976).

psykologuddannelse, blev det skolepsykologien i Danmark. Men dette betød så samtidig, at psykologistudiet efterhånden blev mere og mere væsensforskelligt fra filosofien, og at det psykologiske bifag gradvist mistede sin værdi for de filosofistuderende, der ikke lige netop skulle undervise ved filosofikum. Dog: Først fra midten af 1968 kunne den filosofistuderende bortvælge laboratorieøvelserne, og i studieordningerne fra 1972 – efter filosofikumets afskaffelse – opgav man helt bifagskravet.¹³⁷

Nu var filosofien til gengæld under navne som *videnskabsteori* og *personlighedspsykologi* stærkt på vej til at vinde indpas som en fast integreret del af psykologistudiet – men det er selvfølgelig en anden historie.¹³⁸

1. Alfred Lehmann og den filosofiske psykologi

Der kan ikke herske tvivl om, at Alfred Lehmann (1858-1921) opfattede sig selv som en pioner for en ny videnskabsgren, *den videnskabelige psykologi, psykofysikken*. Umiddelbart står han i så tæt forbindelse til tidens positivistiske videnskabsopfattelse, at det kan være svært at finde filosofiske træk ved hans tænkemåde. Selv om han en kort tid i 1885 fungerede som manuduktør ved filosofikum og underviste efter Høffdings materiale, brød han sig heller ikke om at blive betegnet som filosof, hvilket han til tider offentligt måtte høre kritisk for.¹³⁹

Overordnet set har Lehmann selvfølgelig greb om det individuelle og det konkrete og grundlægger – foruden den danske eksperimentopsykologi – den anvendte psykologi i Danmark. Men her er der også en klar link til tidens internationale udvikling af psykoteknikken. Ud fra sin naturvidenskabeligt baserede opfattelse af, at de deskriptive, eksperimentale enkeltundersøgelser gradvist vil lede forskningen frem til at kunne opstille nøjagtige love over sjælelige forekomster og forbindelser, mener Lehmann, at filosofernes helhedsopfattelse af psyken, hvor følelse, intellekt og vilje ses som tre sider af et dynamisk virkende psykisk liv, kan betragtes som et kuriøst levn fra fortiden.¹⁴⁰ På scientistisk vis ses *forholdet*

137 Blegvad 1977, Stybe 1980 samt From m.fl. 1980.

138 Det betyder ikke, at interessen for psykologien forsvandt ud af filosofistudiet. Også i den efterfølgende periode er der udklækket filosofiske magistre med psykologi eller en psykologisk indfaldsvinkel som hovedinteresse, ligesom psykologerne til stadighed har bevaret interessen for det filosofiske grundlag for deres teorier. Her skal nævnes filosoferne Niels Egmont Christensen, Laurits Lauritsen, Ole Thyssen, Peter Thielst og Stig Dankert Hjort, som alle mere eller mindre vidtgående har været engageret i den psykoanalytiske ideverden.

139 Fx da J.L. Heiberg i en rektoratstale i 1916 omtalte psykofysikken som »den Del af Philosophien, som med Vold og Magt vil være Naturvidenskab« se bl.a. From m.fl. 1980 samt Moustgaard 1986 (s. 18-23).

140 Lehmann 1913 (s. 1-5).

mellem pædagogik og psykologi som forholdet mellem den praktiske og den teoretiske fysik. Gennem den psykologiske indsigt kan man tilrettelægge den planmæssige ledelse af et individs sjælelig-legemlige udvikling.

Set i forhold til filosoffernes psykologitradition er det interessant, at Lehmann i sin doktorbiografi – foruden psykofysikkens grundlægger Fechner – også opregner den danske teolog og filosof Rasmus Nielsen som inspirationskilde for sin tænkning. Det var ved undervisningen i filosofikum (1876-77) under Rasmus Nielsen, at Lehmann blev interesseret i den klassiske *sjæl/legeme-problematik*. Efter at have opdaget Fechners psykofysik, som han definerer som »en eksakt teori om de funktionelle relationer mellem legeme og sjæl eller mere generelt mellem det materielle og det psykiske, den fysiske og psykologiske verden«¹⁴¹, vedbliver Lehmann med at forske i problematikken med det formål at kunne udbygge fundamentet for en erfaringsbaseret teori. I lighed med den internationale interesse for energifysikken, drejer han i retning af en epi-fænomenologisk opfattelse, – på et tidspunkt benævnt *psykofysisk Materialisme*. De psykiske fænomener er knyttet til en særlig energiform, der har rod i en forvandling af centralnervesystemets kemiske energi og er undergivet de gængse energilove.

Men filosofisk set betyder tilknytningen til den fechnerske opfattelse med dens indførte *indirekte måling* samtidig, at Lehmann – i lighed med filosofferne – ikke behøver at drage den forudsætning i tvivl, at bevidsthedslivet er en instans i personen, som kun den pågældende person har direkte adgang til:

Sjælelivet kender det enkelte Individ fra sin egen Bevidsthed og kun fra denne. (Lehmann i 1913, kapitel 3).

I slutningen af 1880'erne opstår der en faglig strid mellem Lehmann og Høffding, som på et ydre plan drejer sig om genkendelsesproblemet forhold til associationslovene, men som – på et dybere plan – kan forstås som en kompetencestrid. I længere tid hersker der kølig luft mellem filosofi og psykofysik, hvilket bl.a. fremgår af et brev fra Høffding til Lehmann i 1905, hvor han med glæde noterer, at der nu igen består et venskabeligt forhold imellem dem.

At Høffding har villet sætte Lehmann og den eksperimentale psykologi på plads fremgår klart af hans *Psykologiske undersøgelser*¹⁴² fra 1889. Høffding skriver:

141 Moustgaard 1986 (s. 32 samt s. 42 note 10).

142 Som i hovedsagen drejer om grænserne for associationsbegrebets anvendelse samt herunder spørgsmålet om, hvor mange love for forestillingernes association, der må opstilles (1889, s. 6).

Min Indsigelse gælder ikke selve Dr. Lehmann's Experimentier. De have deres positive Værdi afset fra hans uheldige teoretiske Fortolkning af dem. De oplyse forskellige interessante Punkter med Hensyn til Genkendelsens Sikkerhed og Nøjagtighed under visse Omstændigheder, men hvad de lære om Genkendelsens psykologiske Natur er saare lidet, og i hvert fald ikke det, Dr. Lehmann selv mener. Jo mere Betydning man tillægger den experimentale Psykologi, jo mere man glæder sig over, at vor Viden om Sjælelivet ad denne Vej kan vinde i Klarhed og Nøjagtighed, des betænkeligere maa man ogsaa være ved at se den experimentale Forsken sammenblandet med forhastet Teoretiseringen. Psykologien har ikke frigjort sig fra Metafysikkens Herredømme for at blive behersket af en kortsynet Betragtningssmaaede, der overser de sjælelige Fænomeners Mangfoldighed og Forskellighed. Afhandlinger, som ere forsynede med Tavler og Tabeller, imponere let ukritiske Læsere. Ikke blot for selve Problemets Skyld, men ogsaa for den experimentale Psykologis egen skyld har jeg derfor foretaget en kritisk Prøvelse af den omtalte Afhandling, og skal her forelægge, hvad jeg har fundet. (ibid., s. 28-30)¹⁴³

Ikke lang tid efter Høffdings afgang i 1915 benytter Lehmann – i en kronik i *Politiken* – Starckes tidligere omtalte *Psykologi* som et argument mod den filosofiske psykologis berettigelse:

Skræller man det filosofiske omsvøb af, viser ... (en) sontring mellem to slags Psykologi blot, at Psykologien er blevet en Fagvidenskab, som er vokset Filosofierne over Hovedet

Med et stærkt hint til filosofernes højborg, den lovpligtige filosofikumundervisning indbefattende Høffdings, Kromans og Wilkens lærebøger, fortsætter han:

Vore hjemlige Filosofer er nu særligt ugunstigt stillede, fordi de skal holde Forelæsninger over Psykologi for de unge Studenter, hvad enten de selv nærer nogen Interesse for Faget eller ej. De Lærerbøger, som nu benyttes ved denne Undervisning røber da ogsaa tydeligt nok, at de paagældende Forfattere ingenlunde er Psykologer af Fag, og nogen Berigelse kan denne Literatur ikke siges at have faaet ved Prof. Starckes nyligt udkomne *Psykologi*.¹⁴⁴

143. I sin kritik skriver Høffding: »... En Grænse vil der efter Sagens Natur stedse blive for den experimentale Psykologi deri, at meget sammensatte, rent uvilkaarlige og meget heftige bevidsthedsfænomener ikke kunne fremkaldes experimentalt ...« (Høffding 1898, s. 24-25).

144. Lehmann 1916, citeret efter Kjøppe 1983, s.59-60.

Filosofferne har næppe været begejstret for Lehmanns kritik, ligesom de ikke brød sig om hans uddannelsesmodel fra 1918, som jo drejede psykologien bort fra erkendelsesteorien og dermed den filosofiske psykologitradition. I forbindelse med udnævnelsen af Rubin til Lehmanns efterfølger, udtaler Kroman i 1921 – helt i linie med Høffdings tidligere vurdering,

at psykofysikken endnu er en ret ufuldkommen Disciplin lidende af forskellige Ungdomssvagheder: den har således alt for ofte sysselsat sig udførligt med altfor værdiløse Pilleriopgaver, og den har vel lige saa ofte dristigt givet sig i Kast med Opgaver, hvis løsning laa langt over dens Rækkevidde.¹⁴⁵

2. Edgar Rubin og skrivebordspsykologien

Valget af Edgar Rubin (1886-1951) til Alfred Lehmanns efterfølger er samtidig valget af en af Harald Høffdings bedst begavede elever. Allerede i sin disputats fra 1915, *Synsoplevede Figurer. Studier i psykologisk Analyse*, forsøgte Rubin at komme bort fra elementlæren gennem betoningen af de psykiske oplevelsers komplicerede helhedspræg (jf. hans berømte redegørelse for et felts vekslen mellem at opleves som henholdsvis figur og grund). Rubin er klar over det tætte forhold mellem filosofi og psykologi. Når der er tale om psykologiske grundproblemer, tvinges man til også at tage erkendelsesteoretiske problemer op til overvejelse, fordi man bevæger sig på erkendelsens grænse. Det gælder endvidere, skriver han

... at Filosofien har Brug for Psykologien, naar den f. Ex. Overvejer Forholdet mellem Subjekt og Objekt (Jeg'et og de Genstande, det iagttager), kan den ikke – eller kan den ikke ustraffet – gaa uden om Psykologiens Undersøgelser vedrørende Sanseiagttagelse. (Rubin 1937, s. 18).

I 1926 indkalder Rubin alle universitetslærere, filosofiske og psykologiske doktorer (siden ca. 1900) samt magistre og studerende i filosofi og psykologi til et forberedende møde angående oprettelsen af en forening for filosofi og psykologi.¹⁴⁶ Der udspilles en interessant diskussion om navngivningen af selskabet. Frithiof Brandt fremfører, idet han mener, at psykologien først og fremmest er en filosofisk disciplin, at ordet »psykologi« bør udelukkes af selskabet navn. En lignende opfattelse deles på

145 Citeret efter From m.fl.1980, s. 167.

146 Dansk Filosofi og Psykologi, 1976, bd. 1. (s. 7-8).

samme tid af Kort K. Kortsen, der ved sin tiltrædelsesforelæsning ved Århus Universitet i 1928 benytter lejligheden til at fastlå, at psykologien skal regnes under »Videnskabernes Dronning, Filosofien«¹⁴⁷. Kortsen lægger tydeligvis afstand til det psykologiske fagstudium ved Københavns Universitet, idet han udtaler, at

... det er med en kun tvivlsom Ret, Eksperimentalpsykologien kan regnes til den almindelige Psykologi. De opgaver, Eksperimentalpsykologien beskæftiger sig med, saasom Sanseorganernes Funktion, motoriske Reaktioner o.s.v., hører med mindst lige saa stor Ret ind under Fysiologie ... Jeg ser ikke rettere, end at det psykologiske Studium er af den største Betydning for alle, der skal gøre deres Specialstudium anvendeligt ude i Livet. Psykologien er baade Udgangspunkt og Grundlag for en Mængde Studiefomer. (Kortsen 1928, s. 410).

Men Rubin forsøger da – på den anden side – at lægge afstand til den filosofiske psykologitradition, idet han under diskussionerne om filosofikumundervisningen i 1929 gør sig til talsmand for filosofikums afskaffelse:

Filosofien indtager ikke i den almene åndelige kultur eller i forhold til alle de særlige videnskaber den samme centrale og betydende stilling som tidligere ... Filosofikum viser tilbage til den tid, da filosofiens stilling var en anden, og da det, man forstod ved filosofi, til en vis grad var noget andet end nu.¹⁴⁸

Efter overtagelse af det psykofysiske laboratorium er det Rubins hensigt ud fra erkendelsesteoretiske overvejelser over psykologiens genstandsområde at fortsætte sin forgængers forsøg på at gøre psykologien til en selvstændigt videnskab. Han tilslutter sig Lehmanns kritik af den filosofiske psykologi, idet han ønsker at komme bort fra

en bestemt Art af Filosofi, der ... gaar ... ud fra ... at man paa Forhaand kan fastlaa visse Hovedlinjer og skematiske Inddelinger, og at de nærmere Enkeltheder, der endnu slet ikke er undersøgt, vil passe indenfor de formentlige Hovedlinjer. (Rubin 1937, s. 18)

Men han er også kritisk over for anvendelsen af analogien mellem psykologi og de fysisk-kemiske dicipliner:

147 Kortsen 1928, s. 410.

148 Universitetes Årbog 1929-30 (s. 98).

... uden at man selv gjorde det klart, førte (det) til, at man dels i nogen Grad saa bort fra alt det indenfor Bevidsthedslivet, der ikke passede med det Billede, man havde af de to nævnte Videnskaber, dels lagde sig Tingene til Rette, saa de tilsyneladende fik et vist Slægtskab med Fysikkens og Fysiologiens Emner ... (ibid., s. 19).

I lighed med tidens fænomenologiske tankegange vil Rubin – med betoningen af oplevelsen som psykologiens centrale udgangspunkt og område – befri psykologien fra Høffdings og Lehmanns lukkede sjælelivsmodel. Det gælder om, at

stille sig Ansigt til Ansigt med selve den sjælelige Virkelighed og ... lade sine Grundantagelser og ... Metoder bestemme af selve denne Virkelighed. (ibid., s. 19).

Psykologien må tage udgangspunkt i dagligdags erfaringer, og det hedder fx om *sjæl/legeme-problematikken*:

Der er ... i færd med at arbejde sig en Forandring frem i selve Livsfølelsen; mens man tidligere ligesom kun følte sig et med *en Del* af Ens Selv, nemlig den sjælelige, føler man sig nu ligesom et med Personen, selve den legemlig-sjælelige Helhed.¹⁴⁹ (ibid., s. 20).

Overfor enhver analytisk-syntetisk psykologi a la fx Høffdings, vil Rubin sætte sin egen *aspektive* («*adspektive*») *psykologi*, som skal tage udgangspunkt i virkelighedens verden og så nøje som muligt beskrive denne verdens konkrete enkeltdannelser.¹⁵⁰

Men forholdet til den dansk-filosofiske tradition er mere indviklet, end det umiddelbart virker. Rubins antiteoretiske holdning kan ses som en forlængelse af Høffdings opfattelse af erfaringens plads i erkendelsesprocessen med påpegningen af erkendelsens principielle uafsluttedhed, ligesom hans betoning af helhedspræget kan ses som en videreudvikling af Høffdings syntesebegreb.¹⁵¹

Ved et møde i *Selskabet for Filosofi og Psykologi*, som afholdes i Universitets Festsal den 11. Marts 1932 i anledning af den afdøde Høff-

149 Om Rubins manglende engagement i det klassiske problem se bl.a. From m.fl. 1980 (s. 176-79).

150 Psykologien er en empirisk og i sin grund ateoretisk videnskab. Det er vigtigt at gå frem med små skridt og enhver systemtænkning må stoppes i tide, se også Moustgaard, 1976 (s. 143-44).

151 Høffdings forholdslov, se note 78.

dings 89. årsdag, talte Rubin¹⁵² bl.a. om erkendelsens uafsluttedhed og fortæller videre om sin tidligere lærer¹⁵³

... vi lidt ældre, der herhjemme særligt giver os af med filosofi og psykologi, har haft den nøjeste forbindelse med Harald Høffding. Han har været vor lærer, og han har påvirket os – vel sagtens mere, end vi ved af. Hvor vi har selvstændige meninger, er de for en ikke ringe dels vedkommende blevet til ved, at vi har taget stilling til hans anskuelser (ibid., s. 13-14).

Som vist er det også i Rubins periode, at interessen for den psykologiske profession bliver aktuel, og da i første omgang ud fra det psykologiske område, som man siden Lehmann havde vist størst interesse, nemlig den pædagogisk-psykologiske praksis. Under R. H. Petersens ledelse af dels *universitetets laboratorium for anvendt Psykologi* og dels *det skolepsykologiske udvalg* udvikledes standpunktsprøver, intelligencetestning men også helhedsundersøgelser og -vurderinger byggende på ideer af bl.a. Cyril Burt¹⁵⁴. De psykodynamiske teorier, især psykoanalysen, blev dog betragtet med deskriptiv skepsis.¹⁵⁵ Rubin skrev bl.a. om *de underfundige psykologers gruppe*.

Man kan f. Eks. Nævne Hobbes, La Rochefoucault, Mandeville, Schopenhauer og Nietzsche fra ældre og nyere Tid samt fra den nyeste Tid Freud og Adler. Hvor meget der hos disse to er fantasi og hvor meget der kan være til Hjælp, kan jeg ikke her tage Stilling til. (Rubin, 1937, s. 31).

152 Også de filosofiske professorer Victor Kuhr, Frithiof Brandt og Jørgen Jørgensen talte om deres afdøde lærermester, se Brandt m.fl. 1932.

153 Om erkendelsens uafsluttedhed sagde Rubin følgende: »Om den saglige berettigelse af erkendelsens uafsluttedhed, kan siges, at den på en måde er blevet bekræftet af erfaringen. Dengang, Høffdings tankegang blev udformet, kunne det i en del menneskers øjne se ud, som om videnskaben havde nået en vis afslutning. Det hang sammen med, at det var temmelig længe siden, der var sket noget helt betydningsfuldt. Hans standpunkt tog sig måske i nogle øjne ret virkelighedsfjernt, ja måske endda antivitenskabeligt ud. Blot ordene »relativitetsteori« og »kvantemekanik« er tilstrækkelige til at gøre dette klart, i hvor høj grad den afslutning, der dengang fremtrådte, navnlig i de systematiske lærerbøger, var foreløbig.«

154 Haugland 1976 (s. 32).

155 Se Rubin-levnen Martin Johansens beskrivelse: »Rubins videnskabelige observans, betydningsfuld i så mange henseender, var ikke af den art, at Freud nød fremme under det tag, hvor han regerede, og egentlige fordybelser i psykoanalyse og afledede retninger blev ikke foretaget ved noget psykologisk universitetsfag før oprettelsen af Institut for klinisk Psykologi i tresserne«. (Johansen 1976, s. 173).

Om denne skepsis også skyldes prægningen fra Høffding, er en af dansk psykoanalyses pionerer, førømtalte Sigurd Næsgaard, ikke i tvivl om. I oktober 1932 – altså ikke lang tid efter afholdelsen af mindehøjtideligheden for Høffding, – skriver Næsgaard i en artikel med titlen *Psykoanalysen – hvorfor kender vi den ikke?*

I Halvfjerdsindstve Aar har danske Psykologer – for at tale med Freud – identificeret sig med denne Mands (Høffdings) Værk, lært af det og forkastet med dets Forkastelser. I Stedet for at arbejde selvstændigt og nyskabende er de regrederede til identificering med Faderen, et Fænomen, der er meget omfattende beskrevet af Freud, og ved denne regression befrier Børnene sig fra Faderens Modstand. Med eller mod sin Vilje er Høffding kommet til at virke paa denne Maade, og hans enestaaende Virken forklarer det enestaaende Resultat. (Næsgaard 1932)¹⁵⁶

Men det er endvidere interessant, at Rubin – i 1937 – har givet en historisk anlagt redegørelse for fagspsykologiens selvstændiggørelse: I starten, skriver han, modtog Lehmann kun »kølig Støtte fra Filosofien«, fordi »Psykofysikken følte som et Slags Oprør mod Filosofien« (Rubin 1937, s. 9). Men, fortsætter han, Lehmann fremhævede selv med rette, at det var en stor fordel for ham, at han kom til den eksperimentale psykologi med baggrund i en naturvidenskabelig uddannelse fremfor en filosofisk (ibid., s. 11). Rubin langer tydeligvis ud efter kollegaerne på filosofisk institut, idet han pointerer:

Det anses ikke længere for god Videnskab at sidde ved sit Skrivebord og fremsætte almindelige psykologiske Paastande, som højst begrundes med et Par Bemærkninger, der taler for Sagen; der forlanges nu systematisk Indsamling af Erfaringsmateriale og solide Beviser, der Punkt for Punkt kan staa for den skarpeste saglige Kritik. (ibid., s. 14)

Der sættes altså en tydelig grænse mellem de egentlige *videnskabelige psykologer*, der beskæftiger sig med forskning og erfaringsmateriale og så de *skrivebordspsykologer*, der kun fremsætter løse påstande, – og hvem kan sidstnævnte mon være andet end *de filosofiske psykologer*?

En af de personer, der forskede under Rubin, den senere professor Franz From, skriver da også:

156 Næsgaard langer endvidere ud efter de ledende autoriteters forsatte »misforståede« Freud-læsning, bl.a.. Kortsens, Carl Jørgensens, H.I. Schous og Hjalmar Helweggs.

Om Victor Kuhr mente han (Rubin), at han behøvede man gudske-lov ikke tage alvorligt, Jørgen Jørgensen kunne passende have brugt sin energi og viden på at skrive psykologiens erkendelsesteori, og den kunne være blevet god, i stedet for en psykologi, skæmmet af hjemmestrikket snak. (From, 1976, s. 168).

Det kunne, mente Rubin videre, være næsten skadeligt at beskæftige sig med lærebøger i psykologi. Sådanne bøger burde lukkes inde i et giftskab, idet de kun kunne forvirre opfattelsen hos dem, der vil studere psykologi. Man burde snarere starte studiet med at læse specialafhandlinger om afgrænsede emner.¹⁵⁷ Men også elevernes forhold til det at skrive og producere blev præget af Rubins antiteoretiske holdning. From skriver:

Rubins selvkritik var af store dimensioner, han skrev meget og publicerede kun lidt. Og når han, som var Danmarks betydeligste psykolog – ja Nordens – og det vidste han naturligvis selv, ikke kunne skrive, hvordan skulle vi andre, mindre, så kunne vove at offentliggøre noget. (From 1976, s. 166).

Den eneste filosofiske psykolog, som Rubin kan have haft lidt respekt for, var Frithiof Brandt. Rubin betragtede, ifølge From, Brandts psykologi som en noget forældet videreførelse af Høffdings, dog uden kontakt med nyere experimentel psykologi, men med virkelig gode afsnit om forestillingslivet.¹⁵⁸ Brandt har sandsynligvis været sig disse svagheder bevidst, da han i 1942 spørger From, om han vil være med til at skrive en ny og revideret udgave af sin lærebog i psykologi. From mener, at han først bør spørge Rubin, som ophidset svarer:

Ja. Det ku' passe Brandt – ih, hvor det ligner ham! Så skulle han med Deres hjælp hugge alle mine tanker og min viden og så skulle *min* psykologi komme i Brandts navn. Det er for galt! Og sådan noget ville De være med til, det havde jeg ikke ventet. (ibid., s. 168)

Ved Franz Froms doktorafhandling i 1953 benytter Frithiof Brandt så netop lejligheden til, – mens tid endnu er, – at give fagpsykologerne igen, idet han ironiserer over dansk psykologi som værende en »Geheimwissenschaft« og fortsætter:

Man ... (har) ... hørt om værker, men øjensynligt ... (er) ... de forblevet i skrivebordsskuffen. (Perch 1960, s. 105)

157 Stybe 1976 (s. 130).

158 From 1976 (s.168).

LITTERATUR

- BLEGVAD, M. og BERNHOFF, I. (1976): *Filosofistudiet i København 1926-76*. IN: *Dansk Filosofi og Psykologi 1929-1976 Bind 1* (s. 9-25). København: Filosofisk Institut, 1976.
- BLEGVAD, M. (1977): »Filosofikum«. IN: *Dansk Filosofi og Psykologi 1929-1976 2* (s. 11-33). København: Filosofisk Institut, 1977.
- BRANDT, F. m.fl. (1932): *Harald Høffding in memoriam*. København: Gyldendal.
- BRANDT, F. (1934): *Psykolog 1*. København: Levin & Munksgaard.
- BRANDT, F. (1940): *Psykologi 2*. København: Ejnar Munksgaard.
- BRANDT, F. (1944): *Strømninger i vor tids psykologi*. IN: *Videnskaben i Dag* (s.473-97). København: J.H. Schultz Forlag, 1944.
- BRANDT, F. (1945): *Maximer og sentenser* (2.delvis ændrede udg.1948). Herning: Privattryk.
- BRANDT, F. (1958): *Formkolorisme. Bidrag til Kromatismernes Psykologi*. København: Ejnar Munksgaard.
- BRANDT, F. (1979): »Notat om Harald Høffding« udgivet af M. Blegvad. IN: *Filosofiske Studier Bind 2* (s. 169- 171). København: Filosofisk Institut, 1979.
- BRANDT, F. (1962): *Små prismes*. København: Privattryk.
- BREDO, O. (1986): Forsøg over tænkning. IN: *Psyke og Logos nr. 2* (s. 244-59). København: Dansk Psykologisk Forlag,1986.
- BRØCHNER, H. (1953): *Erindringer om Søren Kierkegaard. Med indledende oplysninger af Steen Johansen*. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- CHRISTOPHERSEN, H.O. (1977): *Niels Treschow 1751-1833- En tenker mellom to tidsaldre*. Oslo: Grøndahl & Søns Forlag.
- FAVRHOLDT, D. (1976): Den Hartnack'ske periode ved Århus Universitet. IN: *Dansk Filosofi og Psykologi 1929-1976 Bind 1*(s. 25-31). København: Filosofisk Institut,1976.
- FOGT, J. (1998): Freud i Københavns psykiatri 1900-1950. IN: *Videnskabernes København* (s. 59-83). Roskilde: Roskilde Universitetsforlag,1998.
- FROM, F. (1953a): *Psykologisk Set. Småstykker til underholdning og oplysning*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- FROM, F. (1953b): *Om oplevelsen af andres adfærd* (disp.) København: Nyt Nordisk Forlag.
- FROM, F. (1976): Hvordan var Rubin?- Sådan husker jeg ham. IN: *Dansk Filosofi og Psykologi 1929-1976 Bind 1* (s. 163-171). København: Filosofisk Institut, 1976.
- FROM, F. m.fl. (1980): *Psykologi*. IN: *Københavns Universitet 1479-1979 Bind X* (s. 133-226). København: G.E.C Gads Forlag, 1980.
- FUNCH, B. S. (1986): *Alfred Lehmanns psykofysiske laboratorium 1886-1921*. København: Psykologisk Laboratorium.
- GREGERSEN, F. (1998): Lingvistkredsen – en københavnsk kreds af sprogforskere. IN: *Videnskabernes København* (s. 59-83). Roskilde: Roskilde Universitetsforlag, 1998.
- HAUGLAND, Å. (1976): Den professionelle psykolog og hans uddannelse. IN: *Dansk Filosofi og Psykologi 1929-1976 Bind 1* (s. 31-47). København: Filosofisk Institut, 1976.
- HIMMELSTRUP, J. (1934): *Sibbern. En Monografi*. København: J.H. Schulz Forlag.
- HJORT, S. D. (1987): *Interview med psykoanalytiker, cand. psyk. Mogens Hein* (i arkiv).
- HJORT, S. D. (1988): *Interview med professor, Dr. phil. Franz From* (i arkiv).
- HJORT, S. D. (1989): *Sigurd Næsgaard – Det naturlige menneske. Et studie i dansk pædagogik, psykologi og psykoanalyse*. København: Gyldendal.

- HJORT, S. D. (1998): Portrætter af nogle tidlige danske psykoterapeuter, Del 1: Danmarks første praktiserende psykoanalytiker: Dr. phil. Sigurd Næsgaard (1883-1956. IN: *Nyhedsbrev for Psykoterapeut Foreningen nr. 3, årgang 6*, 1998.
- HJORT, S. D. (1999): Sigurd Næsgaard, 2. Del: Forfatterskabet og den psykoterapeutiske utopi. IN: *Nyhedsbrev for Psykoterapeut Foreningen nr. 3, årgang 7.*, 1999.
- HJORT, S. D. (2000): Sigurd Næsgaard, 3. Del: Den mulige psykoterapi. Original eller kopi? IN: *Nyhedsbrev for Psykoterapeut Foreningen nr. 1, 8. årgang*, 2000.
- HOLM, S. (1967a): *Filosofien i Norden før 1900*. København: Munksgaard.
- HOLM, S. (1967b): *Filosofien i Norden efter 1900*. København: Munksgaard.
- HØFFDING, H. (1882): *Psykologi i Omrids paa Grundlag af Erfaring*. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- HØFFDING, H. (1897): *Etik, En Fremstilling af de etiske Principper og deres Anvendelse på de vigtigste Livsforhold*. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- HØFFDING, H. (1889): *Psykologiske Undersøgelser*. København: Videnskabernes Selskabs Skrifter 6. Rk. Afd. 3.
- HØFFDING, H. (1909): *Danske Filosofer*. København: Gyldendalske Boghandel.
- HØFFDING, H. (1910): *Den menneskelige Tanke. Dens Former og dens Opgaver*. København: Gyldendalske Boghandel.
- HØFFDING, H. (1913): *Mindre Arbejder, Tredje Række*. København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel.
- HØFFDING, H. (1967): *Den Store Humor* (opr. 1923). København: Gyldendal.
- HØFFDING, H. (1927): Om mit Forfatterskab. IN: *Religiøse Tanketyper* (s.17-40). København: Gyldendal, 1927.
- HØFFDING, H. (1928): *Erindringer*. København: Gyldendal.
- HØFFDING, H. (1943): *Psykologi og Autobiografi med Forord af Frithiof Brandt*, Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Filosofiske Meddelelser II, 3. København: Munksgaard.
- JACOBSEN, B. (1999): Sygdom og Krise – Den somatiske sygdom og skade vurderet ud fra Kierkegaards begreber. IN: *Psyke og Logos nr. 1* (s. 75-94). København: Dansk Psykologisk Forlag, 1999.
- JOHANSEN, M. (1976): Cirka et halvt århundredes dansk psykologi om menneskefølelser i almindelighed. IN: *Dansk Filosofi og Psykologi 1929-1976 Bind 1* (s. 171-183). København: Filosofisk Institut, 1976.
- JØRGENSEN J. (1914-15): Sjæl og Legeme – et Skinproblem. IN: *Vor Tid* (s. 479-487), 1914-15.
- JØRGENSEN, J. (1918): *Paul Natorp som Repræsentant for den kritiske Idealisme*. København: Nordiske Forfattere.
- JØRGENSEN, J. (1927): *Filosofiske Forelæsninger som Indledning til de videnskabelige Studier*. København: Munksgaard.
- JØRGENSEN, J. (1942-45): *Psykologi på biologisk grundlag*. København: Munksgaard.
- JØRGENSEN, J. (1955): *Hvad er psykologi?* København: Munksgaard.
- JØRGENSEN, J. (1966): Selvbibliografi. IN: *Festskrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af universitetets årsfest 1966* (s. 139-149). København: Bianco Luno, 1966.
- KALLMOES, P. (1946): *Frederik Christian Sibbern. Træk af en dansk Filosofis Liv og Tænkning*. København: Ejnar Munksgaard Forlag.
- KANT, I. (1781): *Kritik der reinen Vernunft*. Delvis oversat med indledning af J. Hartnack, IN: *Kant* (1966). Berlingske Filosofis Bibliotek. København: Berlingske Forlag, 1966
- KIERKEGAARD, S. (1844): *Begrebet Angest*. Søren Kierkegaards S. V. bd. 6., 1963.

- KIERKEGAARD, S. (1846): *Afsluttende Uvidenskabeligt Efterskrift*. Søren Kierkegaards S.V. bd. 9 og 10, 1963.
- KIERKEGAARD, S. (1849): *Sygdommen til Døden*. Søren Kierkegaards S.V. bd. 15, 1963.
- KIERKEGAARD, S. (1963): *Søren Kierkegaards Samlede Værker 1-20*. København: Gyldendal.
- Kierkegaardiana* bd. 1-16 (1978) udgivet af N. Thulstrup og M.K. Thulstrup. København: C.A. Reitzels Boghandel A/S.
- KOCH, C.H. (1998): To generationer i Københavns filosofi, Post-spekulationens og positivismens tidsalder 1880-1945. IN: *Videnskabernes København*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- KORSAA, F. (1987): *Sigurd Næsgaards Psykologi*. Konferensspeciale i psykologi ved Københavns Universitet. København 1987.
- KORTSEN, K. (1916): *De Psykiske Spaltninger, en studie over sygt sjæleliv* (disp.). København: G.E.C. Gads Forlag.
- KORTSEN, K. (1917a): De menneskelige Følelsers og Instinkters Psykologi i den saakaldte Psykoanalyse. IN: *Kortsen 1932* (s. 235-87), 1932.
- KORTSEN, K. (1917b): Psykanalyse. In: *Kortsen 1932* (s. 235-288), 1932.
- KORTSEN, K. (1921): *Bevidst, ubevidst og underbevidst*. IN: *Kortsen 1932* (s. 186-204), 1932.
- KORTSEN, K. (1920): Psykisk Forskning. IN: *Kortsen 1932* (s. 204-233), 1932.
- KORTSEN, K. (1924): Psykoteknik. IN: *Kortsen 1932* (s. 288-302), 1932.
- KORTSEN, K. (1928): Hvad er Filosofi. IN: *Kortsen 1932* (s. 404-420), 1932.
- KORTSEN, K. (1930): *Sjæl og Legeme Studier over Forholdet Mellem det Psykiske og det Psykiske*, Aarhus: Stiftsbogtrykkeriet.
- KORTSEN, K. (1932): *Essays*. København: C.A. Reitzels Forlag.
- KORTSEN, K. (1923): *Søren Kierkegaard* (Opr. Islandsk. Da udg. 1924). København: Hagerup.
- KROMAN, K. (1888): *Kortfattet Tænke- og Sjælelære*. København: Andr. Fred. Høst & Søns Forlag.
- KROMAN, K. (1903): *Begrebet 'Det Ethiske'. Undersøgelser angaaende Muligheden af en videnskabelig Etik*. Kjøbenhavn: Schultz.
- KØPPE, S. (1983): *Psykologiens udvikling og formidling i Danmark i perioden 1850-1980, Forskningsrapport*. København: G.E.C Gads Forlag.
- KUHR, V. (1934): *Grundtræk af en Karakterologi*. København: Gyldendal.
- KUHR, V. (1937): *Psykologi og Menneskekundskab. Indledning til Psykologien*. København: Gyldendal.
- LEHMANN, A. (1913): *Den individuelle sjælelige Udvikling. Grundtræk af den pædagogiske Psykologi*. København.
- MADSEN, K.B. (1986): Skoledannelse i psykologiens historie. IN: *Psykologiske Teorier* (s.9-34). København: Billesø & Baltzer.
- MALANTSCHUK, G. (1990): *Dialektik og Eksistens hos Søren Kierkegaard*. København: C.A. Reitzels Forlag.
- MALANTSCHUCK, G. (1980): *Frihed og Eksistens, Studier i Søren Kierkegaards Tænkning*. København: C. A. Reitzels Forlag.
- MARNER, J. (1998): Niels Bohr og Københavnerskolen i fysik. IN: *Videnskabernes København* (s.159-180). Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- MØLLER, P.M. (1837): Tanker over Muligheden af Beviser for menneskets Udødelighed. IN: *Maanedskrift for Litteratur*, 1837.
- MOUSTGAARD, I.K. (1986): Arven fra Leipzig: Alfred Lehmanns forhold til sine tyske inspirationskilder. IN: *Udviklingslinier i Dansk Psykologi fra Alfred Lehmann til i dag* (s. 14-45). København: Gyldendal, 1986.

- MOUSTGAARD, I.K. (1976): Rubins tanker om beskrivelsens problematik og deres betydning for en udviklingslinie i dansk psykologi. IN: *Dansk Filosofi og Psykologi Bind 1* (s. 139-163). København: Filosofisk Institut, 1976.
- MØLLER, P. M. (1965): *Filosofiske Essays og Strøttanker. Udvalg og Forord ved Børge Madsen*. København: Gyldendal Uglebøger.
- NORDENBO, S. E. (1980): Pædagogik. IN: *Københavns Universitet 1479-1979 bd. 3, Det Filosofiske Fakultet* (s. 227-308). København: G.E.C.Gads Forlag, 1980.
- NORDENTOFT, K. (1995): *Kierkegaards Psykologi*. København: Hans Reitzels Forlag
- NÆSGAARD, S. (1916a): En kritisk gennemgang af Professor Starckes Psykologi 1-5. IN: *Studium 3. Aargang, nr. 31* (s. 3-4), *nr. 32* (s. 3), *nr. 34* (s. 3), *nr. 35* (s. 7-8), *nr. 37* (s. 6-7), *nr. 38* (s. 3), 1916.
- NÆSGAARD, S. (1916b): En kritisk gennemgang af Professor Starckes Psykologi. IN: *Akademisk Ugeblad, 6. Aargang* (s. 251-52, 259, 271-72, 275, 287-88, 302-03, 307), 1916.
- NÆSGAARD, S. (1916c): Et gensvar til Professor Starcke. IN: *Nationaltidende* 20.10.1916.
- NÆSGAARD, S.(1918): Om Børns Tænken. En experimental Undersøgelse. IN: *Aarbog 1918 fra Foreningen for Experimental Pædagogik* (s. 20-32), 1918.
- NÆSGAARD, S. (1919a): Udkast til en Psykologisk Iagttagelsesbog. IN: *Tidsskrift for Eksperimental Pædagogik Aargang I., nr. 4* (s. 53-61), 1919.
- NÆSGAARD, S. (1919b): *Kortfattet Sjælelære* (2. Revid. udgave 1928). København og Kristiania: Martins Forlag.
- NÆSGAARD, S. (1922): *Bevidstheden Form*. København og Kristiania: Martins Forlag.
- NÆSGAARD, S. (1923): *Viljen*. København og Kristiania: Martins Forlag.
- NÆSGAARD, S. (1924a): *Begrebet som psykologisk Element*. København og Kristiania: Martins Forlag.
- NÆSGAARD, S. (1924b): *Barnets sjælelige Udvikling*. København og Kristiania: Martins Forlag.
- NÆSGAARD, S. (1924c): Skal der nu være censorer ved Filosofikum? IN: *Studium, nr. 14, Aargang II.* (s. 3-4), 1924.
- NÆSGAARD, S. (1926): Filosofikum! IN: *Quod Felix, 2. Aargang, nr. 3.*, 1926.
- NÆSGAARD, S. (1932): Psykoanalysen – hvorfor kender vi den ikke? IN: *Akademikeren 4. Aargang* (s. 51-53).
- NÆSGAARD, S. (1929): *Psykoanalyse, Seksualitet og Intelligens* (2. rev. Udg. 1930). København: Jespersens og Pios Forlag.
- NÆSGAARD, S. (1942): *Opmærksomhedens Form er Grammatikens Oprindelse*. København: Ejnar Munksgaard.
- NÆSGAARD, S. (1950): *Skabende Virken*. Odense: Psykoanalytisk Forlag.
- OLSEN, S.E. (1986): Bevidsthed. IN: *Psyke og Logos nr. 2* (s. 356-75). København: Dansk Psykologisk Forlag, 1986.
- PERCH, P. W. (1960): *Lidt om hvad Tranekjær har skrevet* i E. Tranekjær Rasmussen 60 år 21. Juli 1960, Festskrift, s. 105-109. København: Privattryk.
- RUBIN, E. (1915): *Synsoplevede Figurer. Studier i psykologisk Analyse*. (Disp.). København Gyldendalske Boghandel.
- RUBIN, E. (1920): *En Ung Dansk Filosof og Hans Værk samt Erindring og Erkendelse, en dialog*. Kjøbenhavn og Kristiania: Gyldendalske Boghandel.
- RUBIN, E. (1937): *Mennesker og Høns m.m. psykologisk belyst i populære Kauserier*. København: Berlingske Forlag.
- RUBIN, E. (1949): *Experimenta Psychologica*. København: Ejnar Munksgaard.
- RUBIN, E. (1956): *Til minde om Edgar Rubin*. Nordisk Psykologi's Monografiserie, Nr. 8, København: Munksgaards Forlag.

- SCHULTZ, E. (1986): Intentionalitet. IN *Psyke og Logos nr. 2* (s. 340-56). København: Dansk psykologisk Forlag, 1986.
- SCHULZ, D. & S. SCHULZ (1996): *A History of Modern Psychology*. United States of America: Hartcourt Brace & Company.
- SIBBERN, F.C.(1819): *Menneskets aandelige Natur og Væsen. Et Udkast til en Psychologie*. København.
- SIBBERN, F.C.(1843a): *Psychologie, indledet ved almindelig Biologie*. København.
- SIBBERN, F. C.(1843b): *Om Philosophiens Begreb, Natur og Væsen: en Fremstilling af Philosophiens Propædeutik*. København.
- SIBBERN, F.C.(1885): *Læren om de menneskelige Følelser og Lidenskaber*. København: C.A. Reitzel's Forlag.
- SIBBERN, F.C. (1963): *Gabriels breve* (red. N. Heltberg). København: Steen Hassebachs Forlag.
- SKOGLUND, C. (1987): *Vånsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i sekelskiftets Sverige*. Stockholm: Stockholm Universitet.
- STARCKE, C.N. (1916a): *Psykologi* (3. Gennemsete Udgave 1923). København: Gyldendal.
- STARCKE, C.N. (1916b): *Kritikken af min Psykologi*, København: Gyldendal
- STYBE, S. E. (1971): »Det enslige« og »den enkelte«. IN: *Festskrift til Søren Holm*. København.
- STYBE, S. E. (1976): Filosoffernes psykologi. IN: *Dansk Filosofi og Psykologi 1929-1976 Bind 1* (s. 9-25). København: Filosofisk Institut, 1976.
- STYBE, S. E. (1978): *Dansk Idehistorie Bind 1*. København: Hans Reitzels Forlag.
- STYBE, S. E. (1980): Filosofi. IN: *Københavns Universitet, bd. X* (s.1-133). København: G.E.C Gads Forlag, 1980.
- STYBE, S. E. (1981): *Dansk idehistorie Bind. 2.* København: Hans Reitzels Forlag.
- THIELST, P. (1994): *Livet forstås baglæns – men må leves forlæns –. Historien om Søren Kierkegaard*. København: Gyldendal.
- TRESCHOW, N. (1803): *Kort Udkast til Kundskab om Mennesket eller Anthropologie til Brug for de lærde Skoler: 1. Deel*. København.
- TRESCHOW, N. (1812): *Om den menneskelige Natur i Almindelighed, især dens aandelige Side*. København.
- WILKENS, Cl. (1910): *Psykologi og Logik – Propædeutik*. København: O. C. Olsen & Co.
- WITT-HANSEN, J. (1985): *Videnskabernes Historie i det 20. Århundrede: FILOSOFI*. København: Gyldendal.
- WITT-HANSEN, J. (1965): *Kompendium til forelæsninger over Den Antikke Filosofis Historie* (2. forøgede udgave). København: Munksgaard.